

שתי טייסות מיג-17 סובייטיות: המשא ומתן הראשון בין מוסקבה לדמשק על הצבתן בסוריה בשנת 1956

מחבר: יאיר אבן

מקור: "יסודות", גיליון 3 | תשפ"ב, 2022 | גליון מאסף

הוצאה: המחלקה להיסטוריה בצה"ל

עורכים: אלי מיכלסון, שאול ברונפלד ויוגב אלבז

שנת הוצאה: 2022

שתי טייסות מיג-17 סובייטיות: המשא ומתן הראשון בין מוסקבה לדמשק על הצבתן בסוריה בשנת 1956¹

יאיר אבן²

מבוא

החלטת הקרמלין בסתיו 2015 לשגר לסוריה כוחות צבא רוסיים, ובעיקר כוח אווירי שכלל עשרות כלי טיס, הפתיעה רבים ועוררה תהיות עמוקות ביחס למטרותיו ארוכות הטווח: האם יעדיו של הקרמלין חורגים מעבר להצלת משטרו של בשאר אסד? האם הם חורגים מעבר להתבססותה של רוסיה בסוריה? לאן בדיוק חותרת מוסקבה בהתערבותה הצבאית בסוריה?³

1 המאמר הופיע בגרסה ראשונה בפברואר 2016 במסגרת "מרכז וודרו וילסון": CWIHP Working Paper #77, "Two Squadrons and their Pilots: The First Syrian Request for the Deployment of Soviet Military Forces on its Territory, 1956". <https://www.wilsoncenter.org/publication/syrias-1956-request-for-soviet-military-intervention>

2 יאיר אבן הוא מוסמך אוניברסיטת תל-אביב.

3 הכוח האווירי הרוסי בסוריה מנה בשיאו למעלה מ-50 כלי טיס. בנוסף להם נלחמו בסוריה כמה אלפי לוחמים רוסיים, שרובם הגדול נמנה עם קבוצת Wagner, חברה פרטית לכאורה של שכירי חרב שלחמו בחצי האי קרים ובמקומות אחרים, אך פועלת למעשה בהכוונת הקרמלין ומהווה דגם בן-ימינו של "מתנדבים סובייטים" מימי "המלחמה הקרה".

מכיוון שלא הייתה זו הפעם הראשונה שהקרמלין הפתיע את יריביו במהלך צבאי מעין זה במזרח התיכון, נראה כי יש טעם להפנות מבט שבעה עשורים לאחור, אל ראשית היחסים הצבאיים שבין ברה"מ לסוריה. ייתכן שפרק ראשוני זה, שאינו כה מוכר ברבים, עשוי לסייע מעט בהבנת המהלכים הרוסיים הנוכחיים בסוריה, ואולי אף אלה העתידים לבוא, על תכליתם הרחבה.

אמנם הייתה זו המעורבות הצבאית הסובייטית במצרים במהלך מלחמת ההתשה, ובייחוד מאז אפריל 1970, אשר זכתה - בשל היקפה ובעיקר בשל מטרותיה והישגיה - לפרסום ולמודעות הרבים ביותר אך היא לא הייתה הביטוי היחיד, גם לא הראשון, של מעורבות צבאית סובייטית בלחימה לצד מדינה ערבית.⁴

מאמר זה ינסה אפוא לשלוח אלומת אור על ראשיתה של מערכת היחסים הצבאית שבין ברה"מ לבין מצרים וסוריה, לתאר בקצרה את התנאים והנסיבות שבהם התאפשרה מערכת יחסים חסרת תקדים זו, להציג את תחומי שיתוף הפעולה הצבאי והיקפיו בתחילתו ולהתעכב במיוחד על המשא ומתן שהתקיים בסוף 1956 בין ברה"מ לבין המשטר הסורי על הצבתן בסוריה של שתי טייסות מיג-17 מבצעיות, על טייסייהן הסובייטים.

4 בסוף דצמבר 1967 לחמו טייסים סובייטים בתימן, חלקם הופלו ונתפסו. ייתכן שטייסים סובייטים השתתפו בקרבות בתימן כבר חמש שנים קודם לכן, בין היתר בגיחות של מפציצי טייו-16 שטפו ממצרים לתימן ובחזרה. מנהיגי דרום תימן שבו וטענו בפני מזכיר המדינה האמריקאי בסוף אוגוסט 1978, כי טייסים סובייטים הפציצו את ארמון הנשיאות בעדן. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-80v18/d254> באמצע שנות השבעים טענו הכורדים בצפון עיראק בפני מזכיר המדינה האמריקאי הנרי קיסינג'ר, מבלי שהוכיחו זאת, כי טייסים סובייטים במטוסי טייו-22 לחמו לצד המשטר בבגדד, וכי הם שמעו את קולותיהם ברשת הקשר. הסי-איי-טי טען, כי במהלך "השלב האחרון של המלחמה בין הכורדים לעיראקים דווח שטייסים סובייטים השתתפו בגיחות הפצצה נגד הכורדים תוך שהקפידו לא לחצות את הגבול לאיראן".

<http://www.foia.cia.gov/document/0000278536>
 לסוריה שלחו הסובייטים כוחות וציוד בשני מקרים נוספים: בשלהי מלחמת יום הכיפורים, בסוף אוקטובר 1973, נשלחו כ-200 חיילים סובייטים לאייש סוללות טילי נ"מ מדגם אֶס-אֶי-6, ועד ליוני 1974 הסובייטים איישו שתי חטיבות טילים. ארכיון מדינת ישראל (להלן: אמ"י), חצ-5976/8, **מברק** [צב] **רפיה בווינגטון אל** [מרדכי] **גזית בירושלים**, לו/727, 15 בספטמבר 1974, על שיחת ראש הממשלה יצחק רבין עם סנטורים אמריקאים, 13 בספטמבר 1974. המקרה השני היה בעקבות הישגי חיל האוויר מול חיל האוויר וההגנ"א הסוריים במבצע "שלום הגליל". הסובייטים שלחו לסוריה סוללות אֶס-אֶי-5 וכוחות להפעלתן, כפי שמתואר, למשל, על ידי הסי-איי-טי:

<http://www.foia.cia.gov/document/0000273238>

תחילת מערכת היחסים הצבאית בין ברה"מ לבין מצרים וסוריה: רקע כללי

מערכת היחסים הצבאית בין ברה"מ לבין מצרים וסוריה החלה באמצע שנות החמישים של המאה שעברה כתוצאה ממצאות אסטרטגית - עולמית ואזורית - שהייתה דינמית, מורכבת ובעלת זיקות גומלין, והיא שהלכה וקירבה בין הצדדים באופן בלתי צפוי ובניגוד לטיב יחסיהן קודם לכן.⁵

במישור העולמי היא כללה את "המלחמה הקרה" על עימותיה האזוריים, שהבולט בהם היה מלחמת קוריאה. בברה"מ היא כללה את תהליך הדה-סטאליניזציה שהקרין על העולם הקומוניסטי כולו, הקשה על יחסיה עם סין, איתגר את אחיזתה במזרח אירופה ובהונגריה במיוחד, אך גם הגמיש את מדיניות החוץ שלה והגדיל את מרחב התמרון שלה, ובכך סייע לה להתקרב אל מדינות ערב. כל זאת, לצד מאבקי כוחות בצמרת השלטון הסובייטי שהתעוררו בעקבות מות סטאלין והוכרעו לטובתו של ניקיטה חרושצ'וב רק בשנת 1957, מבלי ששכחו לגמרי עד שהביאו להדחתו מקץ שבע שנים.

במזרח התיכון עוצבה המציאות האסטרטגית על ידי המאבקים החריפים על הקמתה של "ברית בגדד". מאבקים אלה פיצלו את העולם הערבי פיצול עמוק וכפול בין תומכי "מזרח" ל"מערב" ובין תומכי קהיר לתומכי בגדד, בהתאמה.⁶ מאבקים אלה הם שקירבו בין קהיר ודמשק לבין מוסקבה, והם שציננו את יחסיהן עם המערב ואף עוררו מעשי חתרנות

5 סרגיי חרושצ'וב, בנו של המנהיג הסובייטי אשר במהלך כהונתו החלה ההתקרבות ההיסטורית בין הקרמלין לערבים, כתב במבטלאחר כי מדינות ערב "ידעו על ברה"מ את המעט שאנו ידענו עליהן": Xpyщев, Сергей, **Пенсионерсоюзного значения**, Москва, Новости, 1991, ст. 53. (סרגיי חרושצ'וב, **מנהיג סובייטי בגימלאות**, מוסקבה, נובוסטי, 1991, עמ' 53).

6 "ברית בגדד" הוקמה בהשראת ארה"ב, שלה כבר היו מספר הסכמים דו-צדדיים עם מדינות האזור במסגרת מערך בריתות אזוריות שנועד לחסום את התחזקות ההשפעה הסובייטית והתפשטות הקומוניזם ברחבי העולם. הרעיון המכונן של הקמת ברית בגדד היה לחבר בין טורקיה, החברה הדרום-מזרחית של ברית נאט"ו, לבין פקיסטאן, חברת הברית המערבית האזורית בדרום-מזרח אסיה (SEATO) ובכך להשלים טבעת בריתות רחבה מסביב לברית המועצות. לפיכך חתמו טורקיה ופקיסטאן ב-1954 על הסכם להגברת הביטחון והיציבות, בפברואר 1955 חתמו עיראק וטורקיה על הסכם דומה, ובריטניה הודיעה לאחר חודשיים על הצטרפותה בפועל ואיראן נהגה כמותה. הברית התערערה בשל שלל אירועים, אך בעיקר בשל פרישת עיראק ב-1959, לאחר הפיכה נוספת שהתחוללה בה. בעקבות פרישת בגדד שונה שם הברית ל-CENTO ולאחר שני עשורים שבקה הברית חיים בעקבות המהפכה באיראן.

הדדיים בין שני מחנות ערביים יריבים אלה.⁷ גורם נוסף שלא חדל מלעצב ולחדד את המציאות האזורית היה הסכסוך הישראלי-ערבי, שגחלו לחשו בעוצמה מבוקרת בשלוש חזיתות: מצרים, סוריה וירדן בגרסת המב"ם (המערכה שבין המלחמות) של הימים ההם, עד שהתלקחו בפרוץ מלחמת סיני, בעקבות עסקת הנשק הציכית ומשבר סואץ שהחל עם הלאמת תעלת סואץ על ידי נשיא מצרים נאצר.⁸ מערכת היחסים הצבאית בעלת המשמעות האסטרטגית שבין מוסקבה לקהיר ולדמשק כפי שהחלה להתפתח באמצע שנות החמישים של המאה שעברה, ציינה תקדים היסטורי ביחסיהן ובקשרי הקרמלין עם המזרח התיכון.⁹ היא כללה, לצד משלוחי נשק סובייטי באיכות ובכמות שכמותן לא ידע האזור, גם שיגור רחב היקף מתמיד של יועצים, טכנאים ומדריכים ממדינות הגוש הסובייטי לאימון צבאות השתיים, הן בשטחן והן במדינות מזרח אירופה.¹⁰

7 בסוף אוקטובר 1955 יצא ראש הממשלה משה שרת לנסיעתו האחרונה בתפקיד למפגש שרי החוץ של ארבע המעצמות בז'נבה. מששב ארצה, שיתף את שרי הממשלה היוצאת בדברים ששמע משר החוץ הסובייטי, ויאצ'סלאב מולוטוב, ומעמיתיו במערב. את האחרונים האשים, כי בצרפם את עיראק לברית בגדד דחפו את קהיר ומוסקבה האחת לזרועות רעותה. "כאשר עשיתי חשבון צדק עם האנגלו סכסים", כך סיפר לשרים, "אמרתי, צריך לשאול אצלכם מה הוא המכנה המשותף בין ברה"מ ונאצר, ממה זה התחיל. [זה התחיל] מהפקט [הברית] של בגדד. זאת היתה פרובוקציה לברה"מ, זאת היתה פרובוקציה לנאצר. אילו במקום הפקט של בגדד היה פקט אנקארה-טהראן או אנקארה-קראצ'י, אז זו היתה אותה פרובוקציה לברה"מ, אבל לא לנאצר. כאשר הזהרנו [אתכם לא] להכניס את עיראק [הערבית] לענין... לא שמעתם לנו... אמרתם שאתם מקימים את הנדבך הצפוני [כדי לחסום את ברית המועצות מזרע] ועיראק היא לבנה בתוך נדבך זה. אתם גרמתם לכך", כך הטיח שרת בעיקר בבריטניה, שבמדיניות זו המיטה על ישראל איום מצרי-סובייטי שלא היה כדוגמתו, שייך ויחריף. שרת ציין בפני השרים שהוא נסמך על הדברים שאמר לו מולוטוב עצמו: "הם עשו [את] הפקט של בגדד. הוא נגדד. [ומכיוון שכך] אנחנו היינו צריכים להיכנס לאזור זה. זאת הוא [מולוטוב] אמר [לי, לשרת] באופן הפשוט ביותר והברור ביותר". אמ"י, **פרוטוקול ישיבה ז/התשט"ז של הממשלה**, 2 בנובמבר 1955. בנוסף לכך: ארכיון צה"ל (להלן: א"צ), 109-535/2004, המטה הכללי-אגף המודיעין, הערכת **מודיעין שנתית ("מקרה הכל") שנת 1956**, מד 586.008.

8 נאצר הלאים את תעלת סואץ ב־26 ביולי 1956. מלחמת סיני החלה ב־29 באוקטובר והסתיימה ב־6 בנובמבר 1956.

9 ברה"מ פתחה במגעים עם מצרים וסוריה על אספקת נשק בשנת 1949 לכל המאוחר, אולם מגעים אלה לא הבישילו לעסקאות נשק בהיקף משמעותי אלא באמצע העשור הבא, כאשר שתיהן חתמו על עסקאות נשק "צ'כיות". מצרים חתמה על העסקה הראשונה והגדולה, שהייתה מורכבת מעסקאות משנה ועליה הכריז נאצר ב־27 בספטמבר 1955. היקפה נאמד בקרוב ל־100 מיליון ליש"ט. סוריה חתמה על עסקה "צ'כית" בתחילת 1956 בהיקף קטן במידה רבה, שעורר פחות תשומת לב. גם עסקה זו כללה עסקאות משנה בינה לבין צ'כוסלובקיה ופולין בהיקף שנאמד בכ־40 מיליון ליש"ט. א"צ, 14-629/1957, המטה הכללי-אגף המודיעין, **אשגר מודיעין: הסיוע הסובייטי לסוריה**, מ/2111/56/7, 8 בנובמבר 1958. למידע המפורט שנצבר באמ"ן על שתי עסקאות אלה ראו: א"צ, 109-535/2004, **הערכת מודיעין שנתית**, המעודכנת נכון ל־1.6.56.

10 כוחות צבא מצרים וסוריה התאמנו והודרכו בשלב זה בברית המועצות, צ'כוסלובקיה, פולין ובולגריה.

בנוסף לכך, יחסים צבאיים אלה הביאו את מנהיגי מצרים - ובעיקר את סוריה - לבקש מהקרמלין, אם לא לתבוע, כבר בתחילת מערכת יחסים זו, הצבת כוחות לוחמים סובייטים בשטחן, כפי שיוצג בהמשך. ציפייה זו של מנהיגי מצרים וסוריה להסתייע ב"מתנדבים סובייטים" (או ב"מתנדבים מוסלמים מברה"מ") כמעין מילת קוד לקבלת כוחות צבא סובייטיים, לא הייתה זרה לרוח הזמן שנשבה בימי המלחמה הקרה, כפי שהומחש במלחמת קוריאה.¹¹ החשש האמיתי מפני הופעתם גם במזרח התיכון החל לרחף בכבדות מעיקה על שלוש מעצמות המערב - ארה"ב, בריטניה וצרפת - וגם על ישראל. ארבע מדינות אלה היו שותפות לחרדה עמוקה מפניו, כפי שבלט במיוחד במהלך מלחמת סיני, שמפאת קוצר היריעה לא נתייחס לכך כאן.¹²

"מתנדבים" סובייטים למדינות ערב

בישראל החלו לדון באפשרות ש"מתנדבים" מברה"מ, מוסלמים ואחרים, יגיעו למצרים - ובהמשך לסוריה - לכל המאוחר בשלהי 1955. שלושה שבועות לאחר שנאצר הכריז על עסקת הנשק הצ'כית, וקצת למעלה משנה לפני פרוץ מלחמת סיני, סיפר אריק ג'ונסטון, שליחו המיוחד של הנשיא אייזנהאואר למזרח התיכון, לראש הממשלה משה שרת, כי "שמע כי הרוסים הבטיחו למצרים, 'והיה כי תקראנה מלחמה' (שמות א', 10), לשלוח אליה לעזרה 'מתנדבים' מבין מוסלמי בריה"מ, לפי נוסח קוריאה".¹³

11 על המעורבות הצבאית הסובייטית במלחמת קוריאה, ראו:

Vladimir Petrov, "Soviet Role in the Korean War Confirmed: Secret Documents Declassified", *East Asia* 13, no. 3 (September 1994): pp. 42-67; Dmitry Volkogonov, "Should We Be Frightened by This? Behind the Scenes of the Korean War", *Ogonok* (June 1993): pp. 25-26. פיקוד המזרח הרחוק של הצבא האמריקאי העריך באמצע ספטמבר 1951, כי למעלה מ-15,000 רוסים היו מעורבים במלחמה, 2,000 מהם לא עסקו בלחימה עצמה. עיקר הכוח לחם בהגנה אווירית, והאמריקאים העריכו את גודלו בשלוש דיוויזיות שמנו 6,000 איש. בנוסף להם השתתפו כ-150 טייסי יירוט סובייטים בקרבות אוויר, וחיילים סובייטים נוספים איישו תחנות מכ"ם. http://www.foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/44/1951-12-19.pdf.

12 ראו בהרחבה, למשל, מאמרי: "צל אדום: הקרמלין ומשבר סואץ" בתוך: חגי גולן ושאלו שי (עורכים), **ברעום המנועים: 50 שנה למלחמת סיני**, מערכות, 2006, עמ' 51-117.

13 פגישת שרת עם ג'ונסון התקיימה ב-13 באוקטובר 1955. משה שרת, **יומן אישי** 1955, מעריב, 1978, כרך ד', עמ' 1209-1210 (להלן: שרת, **יומן אישי**). באתר ארכיון שרת מצוין המשפט גם מתנדבים מסין. http://www.sharett.org.il/cgi-webaxy/sal/sal.pl?lang=he&ID=366979_sharett&act=show&dbid=bookfiles&dataid=1839

גם הרמטכ"ל, רא"ל משה דיין, התייחס לכך בישיבת ממשלה שנערכה לאחר עשרה ימים:

"עד כמה שאנחנו יודעים רוצים המצרים לקבל את הנשק [הסובייטי] מיד. אני חושב שבשלב הראשון הם יפעילו אותו עם מתנדבים זרים, יש במצרים מתנדבים גרמנים ועתה כאילו [כבר] באה גם קבוצה של מתנדבים מאחורי המסך [מסך הברזל] ולפי המתואר הם מוסלמים החיים בארצות הגוש המזרחי".¹⁴

כעבור שלושה ימים שב והוזכר הנושא גם בישיבת המטכ"ל שעסקה בסקירת המודיעין על ממדי עסקת הנשק הציכית.¹⁵ במהלך הדיון אמר סגן ראש אמ"ן, אל"ם יובל נאמן:

"אם הרוסים רוצים, הם יכולים לתת יותר מאשר מדריכים... הם יכולים לתת טייסים מוסלמיים מאוזבקיסטאן כדוגמת המתנדבים הסיניים [בצפון קוריאה], וזה... מחוץ לכל החישוב של מדריכים וטכנאים. [אך לפי שעה] אין ידיעות בשטח הזה".

14 אמ"ן, **תרשומת ישיבה ה/שט"ז של הממשלה**, 23 באוקטובר 1955.

15 בשלב זה לא היה לאמ"ן מידע אמין על היקף העסקה עליה הכריז נאצר בנאום באלכסנדריה ב-27 בספטמבר 1955. ברית-המועצות הייתה זו שהציעה למצרים כי העסקה תיחתם להלכה עם צ'כוסלובקיה (התחום הימי נחתם עם פולין), כדי להקל על נאצר מול הלחצים הצפויים לו מצד ארה"ב וכדי להקל על עצמה ולשמור, בשלב מיוחד זה של תחילת חדירתה לאזור, על מרחב תמרון והכחשה. ישראל ניסתה לאמת דיווחי עיתונות לפני הכרזת נאצר כי עומדת להיחתם עסקה, אך ברה"מ הכחישה זאת בתוקף. כך למשל, שגריר ישראל במוסקבה, אלוף (במיל") יוסף אבידר, שהחל בכהונתו בתחילת אותה שנה לאחר שהשתחרר מתפקיד ראש אג"ם, פנה שבועיים לפני הכרזת נאצר על העסקה אל מנהל מחלקת המזרח התיכון במשרד החוץ הסובייטי, גרגורי זייצב, ושאלו במפורש על העסקה; אולם זייצב השיב ללא כל היסוס בשלילה מוחלטת. זייצב אף הוסיף כי אין שחר לכל הפרסומים בנדון, שגם הוא שמע וקרא על חלקה של ברה"מ בעסקה זו, אך לדבריו זו המצאה של דובריה ותו לא. לדבריו, ברית-המועצות לא מכרה שום נשק למדינות ערב וגם אינה מנהלת כל משא ומתן על מכירתו להן; אין הוא יודע דבר על משא ומתן כזה בין מדינות "הדמוקרטיה העממית" לבין מדינות ערב, וכי קורה שבעולם זוקפים על חשבונה של ברה"מ פעולות המבוצעות על ידי אחת ממדינות הגוש הסובייטי. אמ"ן, חצ, 449/9, שמ/40/130, **אבידר אל מזא"ה**, 12 בספטמבר 1955. באותו יום נקטעה הרשימה ביומנו של שרת מייד בתחילתה, כאשר התייחס ל"חומר של אמ"ן" וכי "הידיעה העיקרית באמת מרעישה", מבלי שפירט מהי אותה ידיעה: שרת, **יומן אישי**, עמ' 1153.

הרמטכ"ל דיין אמר:

"יכולות להיות לנו שתי אפשרויות. אחת שהרוסים יאפשרו למתנדבים ללכת... [והשנייה] שלא יאפשרו להם ללכת... [אבל] אם ירצו לתת את ההתנדבות על רקע מוסלמי, אז זה התנדבות לגיהד... את זה היא [ברה"מ] לא תרשה... לומר שהיא תרשה לטייסים מוסלמיים על רקע מוסלמי, לי זה נראה תמוה".¹⁶

אולם כבר בתוך חודשים ספורים יפנה נאצר אל הקרמלין בבקשה לקבל סיוע "מאחיו המוסלמים" המתגוררים ברחבי ברה"מ. הוא יעשה זאת בתנאים, בנסיבות ובהקשר מיוחדים ובשעה שמערכת היחסים הצבאית בין ברה"מ לבין מצרים וסוריה החלה קורמת עור וגידים, כשבמקביל החלו הסובייטים במגע עם מדינות ערביות נוספות; עם תימן הוכתרו מגעים אלה בהצלחה, אך לא כך עם סעודיה וירדן.¹⁷

ראשיתה של מערכת היחסים הצבאית בין ברה"מ לסוריה

חתימת עסקאות הנשק בין הגוש הסובייטי לבין מצרים וסוריה בסוף 1955 ובראשית 1956 לא הייתה אפיזודה חולפת. הן הניחו את התשתית הראשונה למערך שיתוף הפעולה הצבאי ויצרו ציפיות בקרב מנהיגי שתי מדינות ערביות אלה לסיוע סובייטי משמעותי הרבה יותר. הדבר בא לידי ביטוי באותה עת בעיקר בסוריה.

אגף המודיעין של צה"ל סיכם במסמך מיוחד את שהיה ידוע לו באמצע 1957 על תחילת מערכת היחסים הצבאית שבין ברה"מ וגרורותיה, צ'כוסלובקיה ופולין, לבין מצרים וסוריה עוד לפני משבר סואץ, תוך חלוקה לזרועות היבשה, האוויר והים.¹⁸

16 א"צ, 63-847/1962, ישיבת המטה הכללי של צבא ההגנה לישראל 20/55, 26 באוקטובר 1955.

17 כבר בתחילת שנות החמישים הציעו הסובייטים לסעודים בערוצים שונים נשק, ואילו חוסיין מלך ירדן פנה אליהם במהלך 1956 באמצעות גורמים יוגוסלביים, בהיעדר יחסים דיפלומטיים בין עמאן למוסקבה. בירדן, כבמדינות ערביות נוספות, התחולל מאבק חריף בין מצדדי ההצטרפות לברית בגדד לבין המתנגדים לכך. מי שעודד את חוסיין לפנות אל מוסקבה בעקיפין היה ראש ממשלתו הפרו־נאצרי, סלימאן א־נבולסי, שאף תמך בהתקרבות למוסקבה. אולם לבסוף הצליחו מתנגדי המהלך לשכנע את המלך לפטר את נבולסי, להקים ממשלה פרו־מערבית ולגנוז את רעיון רכישת הנשק מברה"מ. עם זאת, בשנים הבאות שב המלך ופנה אל הסובייטים בבקשות דומות, כאמצעי לחץ על ארה"ב שתספק לו נשק.

18 א"צ, 123-535/2004, המטה כללי-אגף המודיעין מ/0607/57/20 מ-5 ביולי 1957. סיכום מודיעין מיוחד: ההזרחה של הגוש המזרחי במצרים ובסוריה.

בתחום היבשה קיבל הצבא הסורי סיוע בהדרכה כבר בפברואר 1956, עם חתימת העסקה הראשונה עם צ'כוסלובקיה.¹⁹ הדרכה זו התבצעה כמעט כולה בצ'כוסלובקיה וכללה שני שלבים: הראשון עסק בהדרכה טכנית שבמהלכה קצינים וחוגרים סורים השתלמו בצ'כוסלובקיה בהכרת הנשק והציוד שנרכשו ממנה. השלב השני, שעסק בהדרכה תורתית, החל במהלך מלחמת סיני אך ללא קשר אליה. שלב זה כלל ביטול כמעט מלא של ההדרכה שניתנה על ידי ארצות המערב (סיום החוזים עם המומחים הגרמנים בסוריה) לצד קליטת משלחות מומחים, יועצים ומדריכים מהגוש הסובייטי לכל חילות היבשה בסוריה עצמה. בה בעת גדל מספר המשתלמים הסורים מצבא היבשה שנשלחו לצ'כוסלובקיה.

בפברואר 1956 הגיעו לצ'כוסלובקיה קצינים מקצועיים של הצבא הסורי להכרת תהליכי הייצור, האחזקה, התפעול הטכני וניסויי הכלים של הנשק שרכשו הסורים מהצ'כים. במארג נפתח בצ'כוסלובקיה קורס תותחנות לסגל נבחר מתוך יחידות חיל התותחנים הסורי ובמחצית השנייה של אותה שנה כבר התנהלו במדינה זו מספר קורסים לקצינים ולמש"קים מיחידות השריון, התותחנים והחימוש של צבא סוריה. במהלך מארג 1956 נשלחו קצינים ומש"קים סורים רבים למצרים, שם עברו קורסים בהדרכת מדריכים צ'כים. הקורס הראשון היה לתותחי 122 מ"מ (השתתפו בו קצין ועשרה מש"קים) ואחריו קורס להפעלת תותחים נגד טנקים מדגם אֶס-יור-100, קורס להפעלת טנקי טי-34 ואחרים. החל ביולי 1956, העבירו מדריכים צ'כים קורסים בסוריה עצמה להסבת יחידות שריון לטנקי הטי-34, לנגמ"שים, לתותחנים ולמקצועות טכניים.

באותה עת, אמצע 1957, לא נמצאה בידי אמ"ן כל עדות לכך שהסובייטים היו שותפים לתכנון האופרטיבי השוטף של הצבא הסורי, אולם אמ"ן העריך כי קיימת אפשרות סבירה ש"היועצים מהמזרח ישכנעו את הפיקוד הסורי, כי נוכח אפשרות של התלקחות בעתיד הקרוב יש לצרף מספר מפקדים רוסיים לעוצבות התותחנים והשריון, ביחוד כדי להבטיח את כושר הפעלתם במקרה של הדרדרות בלתי צפויה".²⁰

19 בעסקה הסורית צ'כית היבשתית, שנחתמה בפברואר 1956 בסכום של 10 מיליון ליש"ט, נכללו בין היתר גדוד טנקי טי-34, שני גדודי חת"ם שדה 122 מ"מ, גדוד תומ"תים 100 מ"מ, נגמ"שים, תותחי נ"מ 37 מ"מ, מערכת מכ"ם ועוד. א"צ, 121-535/2004, **דו"ח רבע שנתי - עסקות רכש סוריות** (מסכם ינואר-מארג 1956). על העסקאות בתחום האווירי, ראו הערה 23 להלן.

20 א"צ, 123-535/2004, **ההדרכה של הגוש המזרחי במצרים ובסוריה**.

ואכן, חודש יולי 1957 היה מתוח. הסורים שבו ויזמו תקריות בגבול עם ישראל שבעטיין כינס ראש הממשלה דוד בן-גוריון את הממשלה כדי להחליט על תגובה מיידית; אך הממשלה בחרה להבליג בניסיון נוסף למנוע, או לדחות, הידרדרות חמורה.²¹ בן-גוריון הדגיש בפני השרים כי הוא "רוצה שלחברים יהיה ברור, [עד כמה] העניין חמור. הרוסים מפיצים כל הזמן עלילה, שאנו בעזרת אמריקה [המרכזת את הצי השישי בים התיכון כביטוי ל'דוקטרינת אייזנהאואר'] מתכוננים לתקוף את סורייה".²²

על רקע זה, לאחר שהצי השישי הגביר את נוכחותו בים התיכון ועורר בכך את חששו של הקרמלין, זרעה מוסקבה איומים וחששות מופרזים בלב הסורים, בתקווה שתוכל להציע עצמה כמושיעתם לנוכח איומים אלה. בתמורה לכך ציפתה לקצור נכסים אסטרטגיים, כמו הזכות לעגון בנמלי סוריה כדי שתחזק את נוכחותה בים-התיכון כמשקל נגד להעמקת נוכחותו של הצי השישי.

גם בתחום האווירי התנהלה מערכת היחסים הצבאית הסובייטית-סורית כחלק מיישום עסקאות הנשק. היא כללה פעילות הדרכה, סיוע וייעוץ בהיקף רחב. כ־100 מדריכים ומומחים בנושאי טיסה, אחזקה, מכ"ם ונ"מ הגיעו לחיל האוויר הסורי שמנה כ־2,000 איש, כדי להכשירו לקליטת הציוד החדש.²³ בנוסף להם הגיעו צוותים להרכבת המטוסים ולייעוץ בנושאים נוספים. כבר בשלב מוקדם זה של מערכת היחסים הצבאית העריך אמ"ן כי מספר המומחים שהגיעו מארצות הגוש המזרחי עלה בהרבה על מספר המומחים המערביים שהיו אי-פעם בסוריה.

---

21 אמ"ן, "תרשומת ישיבה עב/שיז של הממשלה, 9 ביולי 1957. ישיבה זו התכנסה בעיצומה של תקרית שבמהלכה חדרו סורים לשטח ישראל, תקפו סיור של משמר הגבול ופצעו כמה מחייליו. בן-גוריון כינס את הממשלה, כי רצה להגיב בערבו של אותו יום בירי ארטילרי על אחד ממוצבי הצבא הסורי, אולם לבסוף התקבלה החלטה ברוב של שני קולות שלא לפעול באותו ערב.

22 עיתוני ישראל הביאו מדיווחי רדיו מוסקבה בימים 8-11 ביולי שבהם הואשמו ארה"ב וישראל כי הן מתכוננות לתקוף את סורייה: הראשונה באמצעות הצי השישי וישראל באמצעות כוחותיה המרוכזים, לכאורה, בגבולה עם סוריה. ביטאון המפלגה הקומוניסטית הישראלית דיווח, כי הרמטכ"ל דיין אמר בכנס מטעם מינהל ההסברה בחיפה, ש"מה שקורה בצפון משמעו מצב מלחמה ועלינו יהיה להתגונן". **קול העם**, 14 ביולי 1957, עמ' 1.

23 סוריה רכשה מהגוש הסובייטי בשנת 1956 כ־60 מטוסי קרב מדגם מיג-15 ומיג-17 בשלוש עסקאות שונות: הראשונה כללה 25 מטוסי מיג-15 (מהם ארבעה דרמושביים לאימון). עסקה שנייה כללה 20 מטוסי מיג-15 שהגיעו באוקטובר 1956 למצרים והוחל בהרכבתם. עסקה שלישית כללה 16 מטוסי מיג-17 שהחלו להגיע לסוריה בדצמבר 1956. ככל הידוע לאמ"ן, 23 מטוסים סוריים נפגעו בהפצצות האנגלו-צרפתיות על שדות התעופה במצרים. א"צ, 675-535/2004, מפקדת חיל האוויר-מחלקת אוויר-ענף אוויר/4, מד/2143/6, ז' כסלו תשי"ז, 11 נובמבר 1956, **דו"ח מודיעין אוויר מס' 28** מעודכן ל-11 בנובמבר 1956.

שיתוף הפעולה אף כלל שיגור קבוצות גדולות של טייסים סורים לאימונים בפולין ובברה"מ עצמה:

באוקטובר 1956 נשלחה קבוצה שמנתה כ-20 טייסים לפולין לקורס הסבה למטוסי מיג-17 ובנוסף להם נשלחו צוותי קרקע סוריים להשתלמות בברה"מ. בדצמבר 1956 נשלחו לברה"מ 20 טייסים סורים, שאימוניהם במצרים הופסקו בשל מלחמת סיני, להשלמת הסבתם למטוסי מיג-17.²⁴ הם עברו אימונים אינטנסיביים שכללו טיסות לילה וטיסות במזג אוויר קשה, וזאת בקצב מזוהז כדי שיאיישו את טייסת המיג הראשונה כבר באביב 1957. בתחום הימי החליטו הסורים להישען על סיוע מהגוש הקומוניסטי רק במהלך מלחמת סיני, אך הסובייטים מיהרו לשלוח אליהם את הטרפדות הראשונות כבר בתחילת 1957 כשהן מלוות בסגל הדרכה מלא מברה"מ, שתפקידו היה לתכנן ולבצע את הארגון והאימון של יחידת הטרפדות. בסגל זה נמצאו מספר קצינים שלהערכת אמ"ן היו עשויים לשמש בתפקידי פיקוד לאחר השלמת אימוני הצוותים הסוריים של הטרפדות.²⁵

ראשיתה של מערכת היחסים הצבאית בין ברה"מ למצרים

מערכת היחסים הצבאית שבין ברה"מ, צ'כוסלובקיה ופולין לבין מצרים החלה באמצע שנות החמישים כחלק ממה שכוונה עסקת הנשק הצ'כית. בצבא מצרים אף הוקמה ועדת המשלחות שתפקידה היה לדאוג לכל הדרוש להכשרת אנשי הצבא המצרים במדינות הגוש הסובייטי במסגרת מימושה של עסקה זו. אמ"ן העריך כי בשלב ראשון זה, היקף ההדרכה של חיילים מצרים בברה"מ היה קטן מזה שבשאר ארצות הגוש הסובייטי, "ככל הנראה בשל מגבלות ביטחוניות", וקרוב לוודאי שגם בשל חוסר רצון של שני הצדדים להבליט בשלב זה את עצם קיומו של שיתוף הפעולה הצבאי ביניהן. לפיכך, ההדרכה הצבאית של מצרים התרכזה בפולין תחילה, מנובמבר 1955, בעיקר בתחום הימי. אחרי מלחמת סיני הורחבה ההדרכה שקיבלו המצרים בפולין גם לתחום היבשה, כשכמה מאות מצרים אומנו בלוחמת שריון, ארטילריה והגנה אווירית בבסיס אימונים מיוחד. אולם בשל העובדה שצ'כוסלובקיה הייתה

24 אלה היו טייסי טייסת המיג-15 הראשונה של חיל האוויר הסורי (טייסת מספר 9) שמטוסיה נשלחו למצרים, שם התאמנה. טייסת זו הייתה אמורה להשלים את אימוניה בדצמבר 1956, אולם מטוסיה הושמדו על הקרקע במלחמת סיני ולכן טייסיה יצאו לברה"מ בדצמבר 1956 כדי להשלים את הכשרתם במשך שלושה חודשים נוספים. עד אז טסו שישה טייסים מצרים על מטוסי המיג הסוריים, לבקשת ממשלת סוריה. א"צ, 675-535/2004.

25 א"צ, 123-535/2004, ההדרכה של הגוש המזרחי במצרים ובסוריה.

ספק הנשק היבשתי העיקרי של צבא מצרים עד למלחמת סיני, רוכזה בה הדרכתם של קרוב לאלף קצינים ומש"קים בתחומי השריון, התותחנות, הפעלת מטולי רקטות, אחזקת תחמושת, הנדסה והפעלת מכ"ם.

במקביל, התחילו מדריכים מהגוש המזרחי - רובם צ'כוסלובקים, אך גם רוסים, פולנים וייתכן גם מזרח-גרמנים - להגיע למצרים עוד לפני פרוץ מלחמת סיני. מספרם נע בין 200 ל-500 והם הדריכו את הצבא המצרי בלוחמת שריון, תותחנות, הגנה אווירית, מכ"ם, צניחה, סילוק מוקשים ועוד, אך עם פרוץ מלחמת סיני בסוף אוקטובר 1956 חזרו מרביתם לארצותיהם. הם שבו למצרים רק לאחר סיום המלחמה ויציאת כוחות צה"ל, בריטניה וצרפת ממצרים. בחזרתם היה מספרם גדול מבצאתם.

מדינות הגוש הסובייטי העניקו באותה עת הדרכה מקיפה גם לחיל האוויר המצרי, לצוותי האוויר והקרקע, הן במצרים והן במזרח אירופה. הכשרת טייסים מצרים החלה כבר באמצע 1956, וככל שהיה ידוע לאמ"ן היא כללה את הקורסים הבאים, שנמשכו שלושה חודשים:

קורס להכשרת 22 טייסי מיג-15 שהסתיים בצ'כוסלובקיה באמצע 1956; קורס להכשרת 10 טייסי איל-28 (לפחות 50 ממטוסים אלה סופקו למצרים בעסקה הצ'כית). באפריל 1956 יצאו טייסים מצרים לברה"מ להשתלמות בטיסת אל-ראות (טיסת לילה). כעשרה טייסים התאמנו במחצית 1956 בפולין בהטסת מיגים.

ההדרכה שנתנו מדינות הגוש הסובייטי לחיל האוויר המצרי במצרים לפני מלחמת סיני הייתה מצומצמת יחסית ובוצעה על ידי שמונה מדריכי טיס צ'כים, שהדריכו בטייסות המבצעיות והתחלפו מידי חודשיים. אמ"ן קבע כי מדריכים אלה עזבו את מצרים עם פרוץ הקרבות, אולם במאמר שהתפרסם בכתב העת של האקדמיה הצבאית הצ'כית בתחילת 2012 נטען, כי "הקבוצה הראשונה של מדריכי טיס צ'כים הגיעה למצרים בקיץ 1956... [כדי] לאמן את הטייסים המצריים בהטסת מטוסי מיג-15 מדגם בִּי-אִי-אֶס [במהלך שהותם פרץ משבר סואץ, אך הם צפו בו די ממרחק], מבלי לציין היכן בדיוק נמצאו, האם עזבו את שטח מצרים ומה עשו במהלך המלחמה.²⁶

לעומת זאת, חוקרי המכון להיסטוריה צבאית של משרד ההגנה הרוסי טענו כי במלחמת סיני "לחמו עם המצרים 'כנף אל כנף' גם מדריכי טיס סובייטים",

26 Milan Vyhldal, "Padesátaléta: co dělaličsletečtíinstruktoři v Egyptě?"; VojenskáHistorie, 3/2012. (מילאן וילידל, "שנות החמישים: מה עשו מדריכי טיס צ'כים במצרים?", היסטוריה צבאית, מארס 2012). במאמר לא הופיעה התייחסות לנוכחות מדריכי טיס סובייטים בזמן המלחמה. עם זאת נכתב, שרמת הטייסים המצרים הייתה נמוכה מאוד וכללה מקרים מביכים, בהם נחיתת טייס מצרי באוסטריה במקום בצ'כוסלובקיה. <http://www.vhu.cz/padesata-leta-co-delali-cs-letecti-instruktori-v-egypte>

אך ברשות אמ"ן לא נמצא מידע על נוכחותם של מדריכי טיס סובייטים במצרים או על השתתפותם בגיחות חיל האוויר המצרי במהלך אותה מלחמה.²⁷ סביר להניח שמדריכי הטיס הסובייטים והצ'כוסלובקים סייעו במילוט המטוסים שאך סופקו למצרים ושלא נפגעו בתקיפות האוויר של בריטניה וצרפת אל שדות תעופה מרוחקים במצרים (לוקסור, אסואן, מרסה מטרור) ובסעודיה; אם כי קיימת טענה שטייסים סובייטים השתתפו בגיחה של מפציץ מדגם איל-28 לתוך ישראל.²⁸

Россия (СССР) в локальных войнах и вооруженных конфликтах второй половины XX века, 27
 Министерство обороны РФ, Институт военной истории; Под редакцией. В.А. Золотарева,
 Москва, Кучково поле, 2000, с.174.

(ו"א זולוטארב [עורך], **רוסיה [ברה"מ] במלחמות מקומיות ועימותים מזוינים במחצית השנייה של המאה ה-20**, מוסקבה, המכון להיסטוריה צבאית, קוצ'קובו פוליה, 2000, עמ' 174; להלן: זולוטארב, **רוסיה במלחמות במחצית השנייה של המאה ה-20**). חוקרים אלה אף טענו, בין היתר, כי "ב-31.10.1956 טייסים סובייטיים השתתפו בתקיפת עמדות חטיבה 202 [של צה"ל]. דו"ח פעילות האוויר של צה"ל קבע, כי ב-31 באוקטובר תקפו מטוסי מיג, קרוב לוודאי מיג-15, את כוחות צה"ל וביצעו 17 גיחות מהשעה 06:50 ועד 17:00 באזור המיתלה, ביר חמה, ביר חסנה ועוד, אך לא צוין שהטייסים זוהו כסובייטים. א"צ, 419/2003, 57: **מבצע "קדש" - דו"ח מסכם של מפקד חיל האוויר**. לעומת זאת, כעבור יומיים נשמעה טענה לפיה "הובחן בנוכחות מדריכים רוסיים המארגנים את המערך ההגנתי ביחידות הטנקים של צה"ם 1 [המצרי] בואדי דרומית-מזרחית לברירגפגפה וכן של יחידה באום-שיחן מזרחה מאבריעגילה". א"צ, 675-535/2004, **דו"ח מודיעין אויר מס' 162**, בנובמבר 1956.

28 המידע על תקיפות מפציצי האיל-28 בישראל אינו ברור ושלם. קיימות מספר גרסאות לכך, אך נראה כי התקיימו שתי גיחות שכללן מספר קטן אך לא ידוע של מטוסים. גיחה אחת התבצעה ב-30 באוקטובר בלילה, ובמהלכה הותקפה ככל הנראה הרכבת שעשתה דרכה לירושלים בסמוך לרמת רזיאל, אם כי לא גרם נזק. הגיחה השנייה התבצעה למחרת בלילה באזור גזר, ויעדה היה כנראה מפקדת חיל האוויר ברמלה. בגיחה זו הוטלו כנראה 11 פצצות מתוצרת רוסייה במשקל 100 ק"ג כל אחת. באחד הדיווחים על הגיחה הראשונה נכתב כי ב-30 באוקטובר בשעה 21:50, 25 דקות לפני תקיפת הרכבת שהייתה בדרכה לירושלים, "הופיע מטוס סילון של האויב בשמי תל אביב. פצצותיו נפלו בים מעל בת-ים", אך לא צוין סוג המטוס. א"צ, 29-776/1958, **דו"ח מודיעין יומי מס' 2 מעודכן ל-310600** (31 באוקטובר 1956, 06:00).

היסטוריונים של משרד ההגנה הרוסי טענו, כי "בגבור הפצצות בריטניה וצרפת ואובדן מטוסי חיל האוויר המצרי החלט למלט את המטוסים למקום בטוח. טייסים סובייטיים וצ'כים סייעו להטסת עשרים מפציצים מדגם איל-28 לערב הסעודית ואת יתרת המיגים העבירו ללוקסור". הם לא התייחסו לפעילות נוספת של מפציצים אלה. זולוטארב, **רוסיה במלחמות במחצית השנייה של המאה ה-20**, עמ' 174. נראה שזהו ההסבר לדברי מילאן וילידל, כי מדריכי הטיס הצ'כים "צפו [במלחמה] די ממרחק". בישראל העריכו שהמטוסים שמולטו הועברו גם לשדות התעופה באסואן ובמרסה מטרור. א"צ, 675-535/2004. לפי טענה אחרת, היעצים הסובייטיים שנשלחו להדריך את המצרים על הטסת האיל-28 אכן היו מעורבים בפעילות מבצעית. ביחס לאחד מהם, ויקנטי ווסילייביץ' קוזנצוב, טיים מעוטר ממלחמת העולם השנייה, נטען כי ביצע מספר גיחות במהלך מלחמת סיני אך פרטיהן נותרו מעורפלים. כמה מקורות מצריים טענו כי מספר מטוסי איל-28 תקפו מטרות ישראליות, אך לטענת כאמל זאכי, מפקד טייסת מספר 2, הטייסת המצרית המבצעית היחידה של מפציצי האיל-28, אנשיו ביצעו רק טיסות סיור מעל חופי ישראל.

Michail Zhirkhov and David Nicolle, "The Unknown Heroes: Soviet Pilots in the Middle East, 1955-1974", Part One, *Soviet Pilots in the Middle East 1955-1970*, (Exclusive to Group 73 historians) (group73historians.com)

אולם ז'ירוחוב טען בפרסום אחר, כי ויקנטי קוזנצוב עמד בראש צוותי הרכבת מפציצי האיל-28 שנשלחו למצרים ממפעל האם באירקוזק. צוותים אלה יצאו לטיסות מבחן עם מטוסי האיל-28 לאחר שטיימו את הרכבתם. ז'ירוחוב טען, כי צוות בראשות קוזנצוב אכן ביצע - על דעת עצמו! - גיחה אחת לפחות לאזור ירושלים ב-1 בנובמבר. ישראל הזניקה, לטענת ז'ירוחוב, מטוסי מטאור לעבר האיל-28 אך הם לא הצליחו ליירטו והוא הגיע לאזור ירושלים. לפי מקור ישראלי מטוס מטאור אחד הוזנק ארבע פעמים לעבר המטוסים המצריים [לא צוין כמה מנו] בליל התקיפה הראשון, כלומר לפני 1 בנובמבר, אך הוא לא יצר עימם מגע. שטייגמן יצחק (רס"ן), **מעצמות לקדש: חיל האוויר בשנים 1949-1956**, משרד הביטחון - ההוצאה לאור, 1990, עמ' 247-248.

ז'ירוחוב הוסיף, כי המצרים תכננו גיחה נוספת שבה היו מתוכננים להשתתף שישה מפציצי איל-28 ו-12 מיגים לתקיפת מטרת באזור באר-שבע. גיחה זו בוטלה לדבריו בשל מחסור בדלק למפציצים. על גיחה שהתבצעה באזור באר-שבע, ראו בהמשך.

МихаилЖирхов, **СоветскиеелетчикивЕгипте**,
<http://www.airwar.ru/history/locwar/bv/sovegipet/sovegipet.htm>

(מיכאיל ז'ירוחוב, **טייסים סובייטים במצרים**).

ייתכן כי לגיחה גדולה זו רמז מידע שנקלט באמ"ן ולפיו מפקד ש/ת [שדה תעופה] קהיר מערב (בסיס האליזשינים) קיבל אחר חצות [30 באוקטובר] הוראה ממפקד ח"א [חיל האוויר] המצרי להכין כוח חזק ביותר לפעולה. מפקד ח"א הודיע שהוא מחכה להוראות נוספות. ייתכן שההוראות הנוספות לא הגיעו בשל מחסור בדלק או סיבה אחרת. א"צ 154-629/1957, **לקט מודיעין מיוחד מס' 424** של מצפ"ע [מוצב הפיקוד העליון] - אמ"ן 30 באוקטובר 1956, סעיף 2. בנוסף לכך, ביומן לשכת הרמטכ"ל נכתב ב-30 באוקטובר כי "חיל האוויר המצרי פוקד להכין איליזשינים לפעולה. מודיעים שמחר [31 באוקטובר] 0930 יהיו מוכנים 9 מטוסים". א"צ, 127/1973 - 5, **יומן לשכת הרמטכ"ל (קדש)**.

לפי טענה אחרת, לפחות מפציץ אחד מדגם איל-28 - או ארבעה לפי מקור אחר - חצה את גבול מצרים עם ישראל בשעה 20:00 של 30 באוקטובר 1956. מטרתו, לפי מקורות מצריים, הייתה להפציץ את שדות התעופה בתל-נוף ובאילת וכן את רמת רחל. ייתכן כי החוקרים שהעלו טענה זו בבלבול בין רמת רחל לבין רמת רזיאל, כמצוין בהמשך. מקור מצרי טען כי האיליזשינים תקפו מטרת בישראל במהלך אותו לילה וגרמו נזק שניכר בדלקות שפרצו עקב כך. אולם לדברי חוקרים אלה הטענות אינן נכונות, שכן תל-נוף ואילת כלל לא הותקפו. Brian Cull with David Nicolle and ShlomoAloni, *Wings Over Suez*, London, Grub Street, 1996, p. 125. בידי אמ"ן היה מידע על כוונה להפציץ שדות תעופה אחרים, את אלה שבצפון. ב-30 באוקטובר לפנות בוקר הועברה בטלפון ידיעה מאמ"ן אל מצפ"ע ולפיה "יש הוראה להפציץ היום, 30.10.56, את שדות התעופה סנט ג'ון ורמת דוד. לא ברור על ביצוע". א"צ, 154-629/1957, מצפ"ע - שיחות טלפון ["קדש"], שיחה טלפונית מאמ"ן אל ראש אג"מ, רמ"ח מבצעים, חדר מלחמה, ראש משמרת מבצעים. **הנדון: הפצצת שדות תעופה בארץ**. שעת קבלה 03:30, 30 באוקטובר 1956. גם שדות תעופה אלה, הנמצאים בצפון ישראל הרחק מהגבול המצרי, לא הופצצו.

ככל הידוע בצה"ל, מפציצי האיל-28 ביצעו לפחות שתי גיחות בשטח ישראל: אחת סמוך לרמת רזיאל והשנייה בסמוך לגזר. ההפצצות בוצעו בעזרת נורים וגרמו נזק חורמי מועט בלבד. רק במקרה אחד דווח על דלקה שפרצה ב-1 בנובמבר בשעה 00:39, ייתכן ליד גזר (שם המקום נכתב בצורה לא קריאה). לדיווחי צה"ל על גיחות והפצצות האיליזשיין בישראל ראו: א"צ, 687-535/2004, **חיל האוויר המצרי לאור מערכות סיני והתעלה**, [סודי], טבת תשי"ז, דצמבר 1956, העתק מס' 56; א"צ, 71-79/2006, **מבצע "קדש" - סקירה על המצפ"ע** וכן: א"צ, 154-629/1957, מצפ"ע - שיחות טלפון ["קדש"]. ב-30 באוקטובר 1956 אמ"ן יירט מידע לפיו חיל האוויר המצרי קיבל הוראה להכין את מפציצי האיליזשיין להתקפה. על הממך המקורי צוין בכתב יד: "במצפ"ע היתה מתיחות כהכנה לאפשרות הפצצת ת"א". בנוסף לתקיפות באזור רמת רזיאל וגזר, דיווח פיקוד הדרום ב-30 באוקטובר כי חמש פצצות הוטלו בשעה 21:30 על הכביש לבאר שבע, כ-2 ק"מ דרומית למשמר הנגב.

הרמטכ"ל במלחמה, משה דיין, טען שרק במקרה הבחין מתיישב מרמת רזיאל בהפצצה והודיע למשטרה. לדברי דיין, בשתי הגיחות שהתקיימו בלילות 30 ו-31 באוקטובר השתתף איל-28 אחד בלבד. משה דיין, **יומן מערכת סיני**, עם הספר, 1956, עמ' 79, 96.

אמ"ן העריך, כאמור, כי המומחים הסובייטים יצאו ממצרים. חודש לאחר תום המלחמה נכתב במסמך של אמ"ן, שחקר את תפקוד חיל האוויר המצרי במהלכה:

יציאתם של המומחים הרוסים אשר שרתו בחיל [האוויר] עד להתחלת המערכה... מהווה מכשול להפעלת התקינה של הציוד הרוסי ולהדרכה רגילה ומבצעית של אנשי צוותות האויר והקרקע... לפי שעה אף לא הוחזרו המומחים (כ־300 בצבא כולו), שהוצאו ממצרים בזמן המערכה [מה עוד ש] המצב המדיני הנוכחי אינו מאפשר בשום פנים כניסת 'מתנדבים' [מפני שלא] מצרים ואף לא רוסיה, אינם רואים בדבר זה פעולה מתאימה.²⁹

שיתוף הפעולה הצבאי בין מדינות הגוש הסובייטי למצרים כלל גם את התחום הימי, בשל הציוד הרב שמצרים רכשה עבור צי המלחמה שלה. משלחות של הצי המצרי אומנו והוכשרו בארצות הגוש המזרחי בהפעלת טרפדות, טרפדות-מקשות, משחתות וצוללות, בתותחנות חופים ובלחימה אמפיבית. משלחות מצריות ראשונות יצאו לאימונים במדינות הגוש הקומוניסטי כבר בסוף שנת 1955. בנובמבר אותה שנה הגיעה קבוצה ראשונה של 30 קצינים וחוגרים לבסיס סובייטי בים השחור כדי להתאמן בצוללות. הם שהו במקום, ככל הנראה, עד פברואר 1956. בדצמבר 1955 הגיעה לפולין (לגדיניה) משלחת מצרית של קצינים וחוגרים שמספרם נאמד בלא פחות מ־500 איש בפיקודו של קצין בדרגת אדמירל (אמיר אל-בחר). משלחת זו עברה קורסים שונים, שנמשכו שישה שבועות בממוצע, באחזקה ובהפעלת טרפדות, משחתות ומקשות.³⁰ בחודשים יולי-אוקטובר 1956 נותרו להתאמן בפולין רק צוותי הצוללות המצריים שמנו כ־50 איש. הם חזרו למצרים ללא הצוללות בשל פרוץ מלחמת סיני. צוללת אחת שכבר עשתה דרכה למצרים נאלצה לחזור לפולין בגלל המלחמה.³¹

29 א"צ, 687-535/2004, חיל האוויר המצרי לאור מערכות סיני והתעלה, טבת תשי"ז, דצמבר 1956, העתק מס' 56.

30 אזכור קצר נוסף של אימון צוללות של הצי המצרי בפולין הופיע גם בדו"ח מודיעין יומי של הסי-איי-אי, 30 ביוני 1956.

http://www.foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/5829/CIA-RDP79T00975A002600280001-2.pdf

31 הנספח האווירי בשגרירות ארה"ב במוסקבה דיווח כבר ב-7 ביולי 1956 על הגעת שלוש צוללות למצרים מתוך תשע אותן יספק לה הגוש הסובייטי. כאמור, לדיווח זה לא נמצא כל אישור באותו זמן. הצוללות הגיעו למצרים רק אחרי המלחמה, לאחר שאחת מהן, שכבר עשתה דרכה למצרים במהלך מלחמת סיני, הוסבה לאחור בגלל המלחמה, ונשלחה למצרים רק לאחר מספר חודשים.

הצטיידותה של מצרים בצוללות ושאלת איושן נדונו בישיבת ממשלת ישראל ערב מלחמת סיני. ראש הממשלה ושר הביטחון, דוד בן-גוריון, ציין בפני השרים את "ההכנות של נאצר [...] לתקוף אותנו [...] הוא סומך על זאת ש... בים יש לו עדיפות נוראה. בים יש לו שש משחתות, יש לו צוללות". משנשאל האומנם הוא "בטוח שיש לו צוללות?" השיב בן-גוריון כי "אנו יודעים המספרים של כל הצוללות", ו"אנו מניחים שהצוותות הן סובייטיות, כי זה דורש אימון רב", אותו לא השלימו המצרים. צוללות אלה הגיעו לבסוף למצרים רק לאחר המלחמה, במהלך 1957.³²

ברה"מ אף שיגרה למצרים מומחים צבאיים בתחום הימי, שפעילותם החלה באביב 1956 (עם הגעת הטרפדות, הקורבטות-מקשות והמשחתות למצרים) ונמשכה עד לסוף אותה שנה, לאחר מערכת סיני. בראש המשלחת עמד אדמירל אלכסייב,³³ ואנשיה התחלקו לארבע קבוצות ייעוץ והדרכה: קבוצת תכנון שעסקה בקביעת הקווים לפיתוח הצי; קבוצת מדריכים בהפעלה טכנית וטקטית של הכלים שהגיעו למצרים; קבוצת מדריכים שלימדה לוחמת צוללות באופן תאורטי ובעזרת מתקני חוץ; ומהנדסים שסייעו בבניית בסיסים ומתקנים לרכש החדש, הדרכו בבעיות תחזוקה ופתרו תקלות שהתעוררו באופן שוטף.³⁴

32 אמ"י, **תרשומת ישיבה ט/שי"ז של הממשלה**, 14 באוקטובר 1956. מידע של אמ"י מסוף אוקטובר 1956 קבע שבנמל "אלכסנדריה [היו] 5 משחתות (...) 2 סובייטיות מאוישות בחלקן ע"י צוותות סובייטיות). 2 צוללות (?) [סימן השאלה במקור] (הצוות רוסים)". א"צ, 29-776/1958, **דו"ח מודיעין** מעודכן ל-20.10.1956. סימני השאלה סביב הימצאותן של צוללות בצי המצרי הוסרו בדו"חות המודיעין של חיל הים בפרוץ מלחמת סיני. דו"חות מפורטים אלה כבר לא ציינו נוכחות צוללות כלשהן בסד"כ המצרי. א"צ, 667-535/2004, מפקדת חיל הים-מחלקת ים-ענף ים/4, **הערכות ציי האויב לתאריך 29.10.56**, 30 באוקטובר 1956.

33 אדמירל ולדימיר ניקולאיביץ' אלכסייב פיקד על המשט מגדיניה שבפולין לאלכסנדריה, שבו הועברו ארבע שולות מוקשים לצי המצרי במסגרת "העסקה הצ'כית". המשט יצא מגדיניה ב־28 במארס 1956 והגיע לנמל אלכסנדריה ב־10 באפריל. לאחר מכן שבו אלכסייב וצוותו לאודסה על סיפון ה"קרים". אלכסייב שב למצרים כדי לפקד על משלחת היועצים הימיים שנשלחה להדריך את הצי המצרי בין יוני לספטמבר 1956.

ЛурьеВ.М. **АдмиралыигенералыВоенно-морскогофлотаСССР 1946–1960**, Москва, Кучковополе, 2007. С. 19-21.

(לוריא, ו' [ויאצי'סלאב] מ' [מיכאילוביץ'], **אדמירלים וגנרלים של צי המלחמה של בריה"מ 1960-1946**, מוסקבה, קוצ'קובה פוליה, 2007, עמ' 19-21).

http://www.pseudology.org/colonels/LurieVM_AdmiralyGeneralVMF_1946-1960b.pdf

34 א"צ, 123-535/2004, **ההדרכה של הגוש המזרחי במצרים ובסוריה**.

מיג-17 סורי שטייסיו נחתו בטעות בחוף בצת באוגוסט 1968, נבדק בידי טכנאי חיל-האוויר. צלם: משה מילנר; באדיבות אוסף התצלומים הלאומי. באמצע שנות החמישים מטוס זה נחשב לאחד ממטוסי הקרב המתקדמים של הסובייטים.

בקשות הערבים למשלוח כוחות סובייטיים

על רקע תחילתה של מערכת יחסים צבאית אינטנסיבית זו – שהפכה עד מהרה את מצרים וסוריה למקבלות הסיוע הצבאי הסובייטי הגדול ביותר מחוץ לגוש הקומוניסטי³⁵ – אך בעיקר על רקע התנאים והנסיבות שהלכו ונוצרו באזור כפי שנתפסו על ידי מנהיגי מצרים וסוריה – החלו ראשי שתי המדינות לבקש בתחילת 1956, ובהמשך אף לתבוע במפורש ממנהיגי ברית-המועצות, שיציבו כוחות צבא לוחמים בשטחן, לא רק לצורכי הרתעה אלא גם למקרה שתידרש הפעלתם למען הגנתן.

ראשון לבקש זאת היה מנהיג מצרים, גמאל עבד אל-נאצר, אשר העלה בקשה מפורשת זו בשמן של מצרים, סוריה וסעודיה בפגישתו לקראת סוף מארס 1956 עם השגריר הסובייטי במצרים, יבגני קיסילב. הנושא הראשון שבו דנו היה אספקת נשק סובייטי לתימן, אך לקראת סוף השיחה הסב נאצר את מהלכה לנושא זה, כפי שדיווח השגריר קיסילב למוסקבה: "סוריה וערב-הסעודית הסמיכו אותו לפנות אל ברית-המועצות במסר לפיו מעצמות המערב כבר התיירו לישראל לגייס טייסים יהודים החיים בארה"ב, באנגליה, בצרפת ובמדינות נוספות. שלוש המדינות מבקשות אפוא" – כך הציג זאת נאצר – שברה"מ תסייע לערבים כשם שארה"ב מסייעת לכאורה ליהודים; כלומר "שמוסלמים מהרפובליקות הסובייטיות שבמרכז-אסיה יסייעו להן במקרה הצורך בשימוש בטכנולוגיה צבאית. נאצר שב והדגיש, כי זוהי בקשה המופנית גם בשמם של המלך סעוד ונשיא סוריה"³⁶.

כאשר השגריר הסובייטי השיב באופן בלתי מחייב כי יעביר את המידע למוסקבה, המשיך נאצר וטען כי "ישראל מקבלת נשק רב מקנדה, מצרפת וממדינות נוספות וכי כעת הבעיה בפניה ניצבת ישראל דומה לזו שבפניה ניצבת מצרים. שתי המדינות אינן סובלות עוד ממחסור בנשק אך עליהן להספיק ולהכשיר את חייליהן לעשות שימוש בנשק הזורם אליהן. ישראל

35 למשל, הערכת המודיעין האמריקאי על הסיוע הצבאי של הגוש הקומוניסטי למדינות המתפתחות בשנים 1956-1973:

Communist Military Deliveries to the LDCs [Less Developed Countries], 1956-73, 5/3/1974. <https://www.cia.gov/library/readingroom/document/cia-rdp85t00875r001900010223-0>

36 Наумкин, В.В. (Отв. Ред.), Россия XX Век, **Документы: Ближневосточный конфликт** 1945-1956, Москва, Материк, 2003.

(נאומקין, ו' [ויטאלי] ו' [ויאצ'יסלאבוביץ'] [עורך], **רוסיה במאה ה-20, מסמכים: הסכסוך במזרח התיכון 1945-1956**, מוסקבה, מאטריק, 2003, תעודה מס' 239, "דיווח שגריר ברה"מ בקהיר, קיסילב, על שיחתו עם נשיא מצרים, נאצר", 21.3.1956 (להלן: נאומקין, **מסמכים**).

תידרש לשלוש שנים", כך העריך נאצר, "להכשרת טייסים שיוכלו להטיס את מטוסי המיסטר החדשים, אך אם היא תקבל בזמן הקרוב 100-200 טייסים [מתנדבים יהודים], המצב ישתנה מהיסוד.³⁷ על רקע זה", סיים השגריר קיסילב את דיווחו בצטטו את נאצר, "בקשתן של שלוש המדינות מברה"מ היא בקשה חשובה ביותר".³⁸

נראה כי אמ"ן היה ער לדברים אלה. שלושה שבועות לאחר שיחת נאצר עם השגריר הסובייטי סיפר ראש אמ"ן, אל"ם יהושפט הרכבי, בישיבת מטכ"ל בהשתתפות בן-גוריון, כי "שלושת הגדולים [מנהיגי מצרים, סוריה וסעודיה] בוועידת הפסגה שהיתה, באמצעות [בשמו של נשיא סוריה] קואטלי רצה נאצר לפנות לרוסים, ללכת ולבקש מתנדבים".³⁹

הרכבי לא התייחס לתשובה כלשהי של הסובייטים אבל ראש אגף ההדרכה, אלוף יצחק רבין, שאל את בן-גוריון, "מה האפשרות של התערבות בצורת מתנדבים או כל צורה אחרת של רוסים?", ונענה:

37 כאשר נאצר פנה אל השגריר הסובייטי, ישראל עדיין לא קיבלה את מטוסי המיסטר-4. המטוסים הראשונים הגיעו רק חודש לאחר מכן, באפריל. במאי הגיעו במבצע "גאות" 36 מטוסים נוספים, שהשלימו את מכסת המטוסים האלה ל-60. אולם ב-29 באוקטובר 1956, יום תחילת מלחמת סיני, רק 14 מטוסים היו שמישים וגם הם באופן חלקי בלבד, שכן ניתן היה להפעיל רק את תותחי 30 המ"מ של המטוסים בעוד שלחיל האוויר לא היו רקטות 68 מ"מ ופצצות עבור המטוסים. א"צ, 57-413/2003, **מבצע "קדש" - דו"ח מסכם של מפקד חיל האויר.**

38 נאומקין, **מסמכים**. בנוסף לכך, הסבת הטייסים המצרים למטוסי מיג ואיליושין לא רק שחייבה זמן רב, אלא נתקלה בקשיים שכללו גם אובדן מטוסים בטיסות אימון. שגריר ישראל בארצות הברית, אבא אבן, שמע מעמיתו הקנדי ארנולדהיני (Heeney), כי "לפי המודיעין של קנדה נתרסקו 15 מיגים במצרים וקיימת בהלה בין הטייסים". אמ"ן, **תעודות למדיניות החוץ של ישראל, כרך אחד-עשר**, ינואר-אוקטובר 1956, ירושלים, 2008, תעודה מס' 248, א' אבן אל מ' שרת, ושינגטון, 15 במאי 1956.

39 לאמריקאים אמר נאצר דברים שונים בתכלית. שבוע לפני שפגש את השגריר הסובייטי הוא נועד עם שגריר ארה"ב, הנרי ביירוד, בפניו "הצהיר, שאינו מאמין שתפרוץ מלחמה... אם הערבים יהיו חזקים" והדגיש, כי שלח מסר כזה לאייזנהאואר. "לא אוליך את נשיאך שולל. לא אפתח במלחמה עם ישראל", כך אמר נאצר וציין שזו מילת כבוד של חייל, לא של פוליטיקאי. נאצר הסביר כי ינהג בטיפשות אם יפתח במלחמה, שכן ארצות הברית תחוש חובה להתערב ואז "אלחם בארה"ב, בבריטניה וגם בישראלים [ו]במצב בלתי אפשרי זה אאלץ לקבל סיוע רוסי... ואז אנה אלך?... אינני רוצה בקוריאנה נוספת כאן", אמר, "אינני רוצה במלחמת עולם. אינני רוצה להמר בטיפשות כה רבה על עתיד ארצי". אולם הסיידי-אי קבע שדבריו נועדו לאזננים מערביות. כאמור, שבוע לאחר מכן ביקש נאצר סיוע צבאי מהשגריר הסובייטי במצרים ולבקשתו ציף את הסורים והסעודים.

<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v15/d191>
http://www.foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/5829/CIA-RDP79T00975A002400400001-0.pdf

"אתמול היה פה אמריקאי אחד. לי הוא לא אמר זאת. הוא היה אצל נאצר והוא אמר למישהו מחברינו [לשר החוץ משה שרת] ואתמול אישר זאת גם השגריר האמריקאי. אתם נאיביים, אתם חושבים שתלכו [ותילחמו] כנגד חיל-האוויר המצרי? אתם טועים, אתם תילחמו נגד חיל-האוויר הרוסי. הטייסים לא יהיו מצרים, הטייסים יהיו רוסים. אני לא יודע באיזה מידה זה נכון אבל את הסכנה הזאת צריכים לראות. ברוסיה [סיכס בן-גוריון] נותנים פקודה, והם מתנדבים כולם".⁴⁰

בישיבת הממשלה שהתקיימה באותו שבוע שבו וביטאו שר החוץ שרת ושרת העבודה גולדה מאיר את חששותיהם הכבדים מפני הגעת לוחמים סובייטים, כולל "מתנדבים" מוסלמים. שרת סיפר לשרים את מה שסיפר בן-גוריון למטה הכללי:

"אתמול ישב אצלי עיתונאי אמריקאי, שראה גם את ראש הממשלה ואמר לי: הענין [הטמעת הנשק הסובייטי בצבא המצרי] ממושך, כי יש תהליך קליטה ואימון, [אך] לאחר כל האימונים המצרים לא ידעו להשתמש בנשק, אבל כל זה הבל הבלים, כי ברור ומובטח שאם יהיה איזה דבר, יבואו מיד טייסים סובייטיים, המיגים והאיליושינים יהיו נהוגים על ידי אלה היודעים מה זה מיג ומה זה איליושין. אין לסמוך על חוסר המעשה של הטייסים המצריים. הוא היה במצרים. לא חקרת אותו מנין הוא יודע זאת".

גולדה מאיר הוסיפה, תוך כדי דיון על דרכי תגובת צה"ל לשבוע התקפות טרור של הפדאיון:

"הצרה היא שכל מה שיתפתח, בין אם נעשה ובין אם לא נעשה, זו היא לא רק מלחמה במצרים... אני פחדתי כבר מזמן שלמיגים ולאיליושינים יהיו ודאי מתנדבים מוסלמיים. אפשר לסדר הכל בתכלית הכשרות, מוסלמים הבאים מהתעוררות לאומית

40 א"צ, 66-847/1962, **ישיבת המטה הכללי**, 10 באפריל 1956 (או 12 באפריל, לא ברור). למנהיג ברה"מ באותה עת, ניקיטה חרושצ'וב, אף יוחסה ההצהרה שנשא במהלך אירוע שהתקיים בסוף אוגוסט 1956 בשגרירות רומניה במוסקבה, לפיה, "אם מצרים תותקף היא לא תישאר לבדה", ושם היה לו בן בגיל צבא היה קורא לו להתנדב ללחום לצד מצרים. "לונדון עוקבת אחר אזהרת מוסקבה", **דבר**, 26 באוגוסט 1956, עמ' 1. כאשר התפרסמו הדברים, איש לא הקל בהם ראש.

יכולים להגיע להיות הטייסים של מטוסים אלה".⁴¹

החששות בירושלים מהגעתם של לוחמים סובייטיים לעזרת מצרים היו כבדים וממשיים, אולם נראה כי חששות כבדים לא פחות קיננו באותה עת גם במצרים מפני ישראל. נאצר פנה אל ברה"מ בבקשה שתשלח לו ולעמיתיו מתנדבים מוסלמים, בעיקר מפני שחשש כי ישראל תפתח בקרוב במלחמה נגדו. לחשש זה הייתה שותפה גם סוריה.

אמ"ן מצא כי הערכת המצב המצרית שהתגבשה באותו זמן הניחה שישראל תפעל לאזן את יחסי הכוחות המשתנים לרעתה בעקבות עסקת הנשק הציכית באמצעות מלחמה מונעת, אותה תיזום כבר באביב 1956. להערכת המצרים, אחת או שתיים מהבעיות הבאות ישמשו לישראל תואנה לפתוח במלחמה זו: חפירת תעלת בערוץ הירדן והעברת אונייה במצרי טיראן. אמ"ן העריך באותה עת, מספר חודשים לפני שנאצר הלאים את תעלת סואץ, שסוריה הייתה רגישה יותר ממצרים ביחס לאפשרות שישראל אכן תיזום מלחמה.⁴² אולם הקרמלין לא השיב בחיוב לבקשת נאצר ועמיתיו, מפני שלא רצה לעורר באותה עת תגובת נגד מצד ארה"ב שכבר הכבידה זה שנתיים, באמצעות טורקיה, הן על אגפה הדרומי של ברה"מ והן על סוריה עצמה. גם יחסי מוסקבה עם מדינות ערב עדיין לא התבססו עד כדי כך שהסובייטיים

41 אמ"ן, **תרשומת ישיבה מח/שט"ז של הממשלה**, 13 באפריל 1956. שרת לא הזכיר פגישה עם עיתונאי ביומנו ב-11 באפריל 1956, אך יום קודם לכן הוא אכן נפגש עם העיתונאי האמריקאי וואלדו פרנק שהיה עשוי בהחלט להשמיע דברים מעין אלה. שבוע קודם לכן, בליל 7-8 באפריל, פעלו חמש-שש חוליות פדאיון באזור אשקלון, קריית גת ואחוזם. חוליות נוספות חדרו באותו לילה לגליל העליון. אמ"ן העריך שצפויה פעילות רבה ביומיים הבאים מירדן ומסוריה, כולל תקיפת שדות תעופה בלוד, כפר סירקין, רמת דוד, עקרון והרצליה. א"צ, 21-535/2004, המטה הכללי-אגף המודיעין, מ/1504/56/3/2, **דו"ח מודיעין יומי מס' 2**, 8 באפריל 1956. וכן: "המשך פעילות הפדאיון בישראל - התפתחויות צפויות", מ/1706/56/5/5, באפריל 1956. אולם לבסוף מרביתן לא יצאו אל הפועל בשל הכוננות בישראל, תקלות וקשיים בביצוע פעולות נגד מטרות מוגנות ופעולות מניעה מצד ממשלות ירדן ולבנון. א"צ, 21-535/2004, **דו"ח מודיעין יומי מס' 3**, מ/1804/56/2/9, באפריל 1956. ב-9 באפריל פסק שגיור חוליות לשטח ישראל משטחן של ירדן, סוריה ולבנון. א"צ, 21-535/2004, **דו"ח מודיעין יומי מס' 4**, מ/2006/56/8/10, באפריל 1956.

42 א"צ, 121-535/2004, **סיכום מודיעין מיוחד, מוכנות ארצות ערב למלחמה באביב**, 29 בפברואר 1956. בעקבות פעולות הטרור של תחילת אפריל והאזהרה התקיפה ששיגר מזכ"ל האו"ם לנאצר, גבר החשש במטכ"ל המצרי מפני מלחמה ולכן בוטלו כל הקורסים הצבאיים, כולל קורס לפיקוד ומטה שחניכיו פוזרו ליחידותיהם, וחניכיו הסורים שבו לארצם. בנוסף לכך, ב-10 באפריל בוטלו כל החופשות בצבא המצרי.
א"צ, 21-535/2004, המטה הכללי-אגף מודיעין, **דו"ח מודיעין יומי מס' 5**, מ/2204/56/1,11, באפריל 1956.

יהיו נכונים ליטול על עצמם התחייבות כה כבדה. בנוסף לכך, יציבותן הפוליטית של מצרים ועוד יותר מכך של סוריה הייתה רחוקה מלתמוך במהלך כזה. גם לסובייטים היה שיקול פנימי כבד משקל שלא למהר בשיגור מתנדבים מוסלמים לעזרת מדינות ערב, מפני שמהלך כזה היה עלול להעצים את המיעוט המוסלמי בברה"מ ולייחד לו תפקיד מרכזי במדיניות החוץ הסובייטית, מעל ומעבר למה שהקרמלין היה מוכן לאפשר. כל זאת על רקע חששו של הקרמלין מפני התעוררות הלאומים ברחבי ברה"מ ומפני ההשפעה המזיקה שעלולה להיות להתעוררות כזו על היציבות הפוליטית הפנימית של המדינה העצומה.⁴³

המשא ומתן בין מוסקבה לדמשק על הצבת שתי טייסות מיג-17 סובייטיות בסוריה

על רקע הדברים שתוארו עד כה, ושמונה חודשים לאחר שיחת נאצר עם השגריר הסובייטי בקהיר, דנו ברית-המועצות וסוריה ברצינות רבה לא רק בהשתתפות הסובייטים בלחימה לצד מצרים במלחמת סיני, אלא בעיקר בהצבתן בסוריה של שתי טייסות סובייטיות מבצעיות של מטוסי מיג-17.

הדבר החל ממש בשיאם של קרבות מלחמת סיני, בעת שנשיא סוריה, שוכרי אל-קואתלי, ערך ביקור רשמי במוסקבה שמועדו נקבע עוד לפני שפרצה מלחמה זו.⁴⁴ על פי הגרסה הערבית הרווחת של מוחמד חסנין הייכל, איש סודו של נאצר, האיץ קואתלי במארחיו, ראשי ההנהגה הסובייטית - חרושצ'וב, בולגנין וז'וקוב - וקרא לברית-המועצות להילחם לצד מצרים; אך בני שיחו גילו רפיון.⁴⁵ גם הפצרותיו העיקשות ואימויו של קואתלי, שאם ברית-המועצות לא תעשה דבר למען מצרים מעמדה בעולם הערבי ייהרס ללא תקנה, נענו על ידי חרושצ'וב, לפי תיאורו של הייכל, בשאלה בלבד: "אך מה אנו יכולים לעשות?" לאחר שמרשל ז'וקוב, שר ההגנה הסובייטי עטור תהילת מלחמת העולם השנייה, הסביר מדוע ארצו אינה יכולה לשגר צבא למצרים דרך טורקיה, איראן וסוריה, ניסה חרושצ'וב להרגיע את הרוחות ואמר: "ברגע זה איננו יודעים כיצד

43 כאשר פרצה מלחמת סיני בסוף אותה שנה, התיר הקרמלין לראשי ארגוני המוסלמים לשלוח איגרות תמיכה והזדהות מאופקות עם העם המצרי ומנהיגו נאצר, ולשגר סיוע חומרי וכספי צנוע. נאצר, מצידו, הודה להם באיגרת נימוסין.

44 ביקור נשיא סוריה במוסקבה התקיים בין 29 באוקטובר לבין 4 בנובמבר 1956.

45 חרושצ'וב - המזכיר הראשון של המפלגה הקומוניסטית של ברית-המועצות; בולגנין - ראש הממשלה; ז'וקוב - שר ההגנה.

לעזור למצרים, אך אנו מקיימים פגישות רצופות לדון בבעיה".⁴⁶ אולם האורחים מסוריה לא הסתפקו בדברים אלה, ובבוקר 2 בנובמבר, יומה החמישי של המלחמה, שבו ותבעו במפורש התערבות צבאית סובייטית. באותו בוקר נועדו שני שרי החוץ, הסורי והסובייטי, סלאח א-דין אל-ביטאר ודמיטרי שפילוב. בפעם זו תבע ביטאר שברה"מ תסייע למצרים כשם שבריטניה וצרפת מסייעות לישראל. הוא אמר, כי יום קודם לכן נודע למשלחת הסורית שטייסים אנגלים וצרפתים טסים בשמי מצרים תחת דגל ישראל. "אנו זקוקים בדיוק לאותו סיוע מצד ברית-המועצות", הבהיר לעמיתו הסובייטי והוסיף: "סיוע כזה יכול להעלות את מורל הערבים מפני שהפצות האימפריאליסטים את ערי מצרים נועדו לשבור את רוחם של הערבים. אינני יודע", המשך ביטאר ואמר לשפילוב, "איזו מתיחות עלולת ההפצות לגרום במקומות אחרים. פעילות צבאית מצד ברה"מ צריכה להיות, כמובן, בעלת אופי אחראי ורציני" כך אמר, אך את הפעילות הצבאית הסובייטית, את הצטרפותה למלחמה באמצעות הפצות מהאוויר, תבע במפגיע.⁴⁷

אולם במרכז סדר היום של ביקור זה ומייד בעקבותיו ניצבה מערכת היחסים הצבאית המתפתחת בין מוסקבה לדמשק על השלכותיה האסטרטגיות הרחבות, כשבמסגרתן נדונה בפירוט אפשרות הצבתן חסרת התקדים בסוריה של שתי טייסות מיג-17 מבצעיות של חיל האוויר הסובייטי.

הדיווחים הראשונים על ביקור הנשיא הסורי במוסקבה החלו להגיע לישראל לאחר כשבוע וכללו ידיעות ששפכו אור גם על שלב ההכנות לביקור. לפי דיווחים אלה נראה, כי השגריר הסובייטי בדמשק - שאין לשער כי פעל על דעת עצמו - הוא שיזם והציע לסורים סיוע צבאי ישיר, אך אין זה ברור האם עשה זאת בשלב ההכנות לביקור, במהלכו או אחריו.

"הנושא העיקרי במו"מ הסורי-סובייטי", תיאר אמ"ן את הדברים, "היה תחילה כלכלי בעיקרו [אבל] השנוי במצב וההבטחות שניתנו ע"י השגריר הסובייטי בדמשק, העבירו את נושא השיחות לשטח הצבאי, ובמיוחד נגעו למשלוח אפשרי של מתנדבים ומטוסי סילון סובייטים".⁴⁸

46 הייכל, מחמד חסנין, **ספינקס וקומיסר: עלייתה ושקיעתה של ההשפעה הסובייטית בעולם הערבי**, עם עובד, 1981, עמ' 70-71.

47 נאומקין, **מסמכים**, תעודה מס' 317, שיחת שר החוץ של ברה"מ, שפילוב, עם שר החוץ של סוריה, ביטאר, 2 בנובמבר 1956.

48 א"צ, 675-535/2004, מפקדת חיל האוויר-מחלקת אויר-ענף אויר/4, **דו"ח מודיעין אויר מס' 28**, מד/11, 2143/6, בנובמבר 1956.

בדיווח הראשון של אמ"ן על ביקור הנשיא הסורי במוסקבה נכתב כי "כנראה שבשיחות נשיא סוריה במוסקבה סוכמה תוכנית סיוע סובייטית לסוריה. עד כמה שידוע, נכללים בסיוע טייסות מיג-17 ו[אף] מפציצים עם צוותות סובייטים ועם מערכות מכ"ם ותותחי נ"מ. יתכן שגם סיוע ימי כלול בהסכם". אמ"ן הוסיף: "הסיוע הסובייטי נועד להשתלב בהתקפה אפשרית של כוחות סוריים (יתכן גם ירדנים) על ישראל, או לפחות להוות איום כלפי ישראל באפשרות של התקפה".⁴⁹

גם לאחר יומיים הצביע המידע שבידי אמ"ן על כך שבשיחותיו של נשיא סוריה במוסקבה "נדונה שאלת הסיוע הצבאי אשר יוגש לסוריה", ומפני ש"חולשתה של סוריה באויר" הייתה ברורה לכול; "דובר בעיקר על משלוח מטוסים וצוותות [סובייטיים] להפעלתם".⁵⁰

תוך כדי כך התברר, כי מי שיעץ לנשיא סוריה ועודדו בשיחותיו במוסקבה היה נאצר, אף שהיה טרוד בניהול נסיגת הצבא המצרי מסיני. נאצר לחץ על הנשיא הסורי להאיץ את קבלת המטוסים והצוותים הסובייטיים מהר ככל הניתן, כדי למלא את מקום הכוח האווירי המצרי שנפגע כמעט כולו; נאצר גם ייעץ לעמיתו הסורי להימנע מלפעול נגד ישראל עד לקבלת הסיוע הסובייטי.⁵¹

אמ"ן העריך כי הסיוע הרוסי עלול להינתן לסוריה כבר, "בזמן הקרוב", והוא, "יכול להתבסס על מטוסי קרב [מיג-17] ומפציצים [איל-28], אשר יגיעו בדרך האויר על צוותותיהם", וגם על, "תותחי נ.מ, ציוד מכ"ם והצוותות להפעלתם".⁵²

אולם בשלב זה - כמעט שבוע לאחר סיום קרבות מלחמת סיני, ומשהיה ברור כי צבאות בריטניה, צרפת וישראל יפנו את שטח סיני - אמ"ן הוסיף, לראשונה, הסתייגות מדינית סובייטית להגשת סיוע זה וקבע כי, "ממדי סיוע זה, מהירות משלוחו והפעלתו בעזרת הצוותות הרוסיים, עדיין מותנות בהתפתחות המדינית ובגישתה של רוסיה לגבי התערבות ישירה במזה"ת".⁵³ עם זאת, גם למחרת הגיע מידע על המשך המגעים בין "מצרים וסוריה

49 א"צ, 14-629/1957, המטה הכללי-אגף מודיעין, דו"ח מודיעין יומי מס. 13, נכון לשעה 06:00, 9 בנובמבר 1956.

50 א"צ, 675-535/2004, מפקדת חיל האויר-מחלקת אויר-ענף אויר/4, דו"ח מודיעין אויר מס' 28, מד/2143/6,11/1956, 11 בנובמבר 1956.

51 ש.מ.

52 ש.מ.

53 ש.מ.

לבין הגוש המזרחי בענין משלוחי ציוד וקבלת מתנדבים... צ'כים, רוסים וייתכן אף סינים"; אך לא היו ידיעות "לגבי הבצוע המעשי של העברת המתנדבים. מאידך, ידוע על המשך התכונה בסוריה לקראת קבלת הציוד הצבאי והצוותות מהגוש המזרחי".⁵⁴ דיווחי מודיעין אלה הגיעו לישראל יחד עם שלל דיווחים בערוצים דיפלומטיים על נחיתת מטוסי קרב סובייטיים בסוריה ועל הגעת מתנדבים סובייטים אליה.

אולם מעל כל אלה צצה וריחפה סכנה חמורה מכול, מוחשית ומיידית - התקפה של ברה"מ עצמה על ישראל, אף-על-פי שכבר הושגה הפסקת-אש במלחמת סיני.

מידע זה עורר חרדה רבה בישראל, כפי שמצטייר מדיוני הממשלה, מיומנו של בן-גוריון ואולי יותר מכול - מהדברים שכתב השגריר בושינגטון, אבא אבן, אל בן-גוריון.⁵⁵

אבן הדגיש את סכנת התלקחותה של מלחמת עולם שלישית, אך גם את הסכנה האמיתית שריחפה לדבריו על עצם קיומה של ישראל, בשעה שגם ארצות-הברית איימה עליה בסנקציות כבדות. ספק אם מאז נכתבו כדברים האלה אל ראש ממשלהבישראל.

54 א"צ, 675-535/2004, מפקדת חיל האוויר-מחלקת אויר-ענף אויר/4, מד/3017/2143/6, דו"ח **מודיעין אויר מס' 29**, מעודכן ל-12 בנובמבר 1956.

55 בישיבה הראשונה מבין שתי ישיבות הממשלה שהתכנסו ב-8 בנובמבר 1956 הביעה שרת החוץ גולדה מאיר את חששה הכבד מפני תקיפה סובייטית ישירה את ישראל. מאיר עמדה לצאת בבהילות לצרפת כדי לתאם עמדות עם ממשלתה במקרה שהסובייטים אכן יפעלו צבאית. לשרים סיפרה שעמיתה הצרפתי כריסטיאן פינאו (Pineau) חושש "שאם העצרת [האו"ם] תחליט [על הוצאת כוחות צה"ל מסיני], אז... ברית-המועצות תראה את עצמה חופשית ללכת [וליישם את ההחלטה] ולהוציא אותנו בכוח", וזאת בשעה שארצות-הברית אותתה שאין בדעתה להתערב. מאיר הדגישה, כי מזכיר המדינה האמריקאי בפועל, הרברט הובר, שהחליף את ג'ון פוסטר דאלס (Foster Dulles) החולה, אמר לראובן שילוח, סגנו של השגריר בושינגטון אבא אבן, כי "המדינה הראשונה שתיבלע לתוך התהום הרוסית היא ישראל [אין הוא אומר שיפעלו נגד זה, אלא הוא מספר זאת". אמ"י, **תרשומת ישיבת הממשלה טז/שיז**, 8 בנובמבר 1956 (לפני הצהריים) וכן הערת שוליים מספר 69. באותו יום כתב בן-גוריון ביומנו: "לפי ידיעות זורם נשק רב עם 'מתנדבים' לסוריה... היה זה יום בלהות... מרומא, מפאריס ומוושינגטון רודפות זו אחרי זו ידיעות על זרם מטוסים ומתנדבים סובייטיים לסוריה, על הבטחה להפציץ את ישראל - שדות התעופה, הערים... יש אולי הרבה מהגוזמה בידיעות אלו", הרהר בן-גוריון בעת שכתב ביומנו, אך החשש הכבד נותר. משה שמש ואילן טראן (עורכים), **מבצע קדש ומערכת סואץ 1956 עיון מחדש**, המרכז למורשת בן-גוריון, 1994, עמ' 294, מצטטים את יומן בן-גוריון, 8 בנובמבר 1956.

"וושנינגטון סבורה", כך התנסח אבן, אך היה ברור שאין זו סברה כפשוטה, "שאי-צייאת ישראל מסיני פירושה התערבות סובייטית מזוינת בקרוב ומלחמת עולם שלישית.⁵⁶ אייזנהאואר אמר ל[מזכ"ל האו"ם, דאג] האמרשלד שלאור הני"ל לא יחסוך כל מאמץ ויעמוד בתוקף על פינוי סיני ואזור התעלה והצבת כוח בין לאומי. האמרשלד שאל בהתרגשות אם החדרתי להכרתך את הרקע הבינ-לאומי הכללי של הבעיה ואת משמעות האיום של [ראש ממשלת ברה"מ ניקולאי] בולגנין [לשגר טילים למדינות שתקפו את מצרים]...⁵⁷

56 עדות נוספת לחשש הבינ-לאומי העצום מפני התלקחות מלחמת עולם כתוצאה ממלחמת סיני נמצאת בדברי ההסבר למתן פרס נובל לשלום לשנת 1957 לשר החוץ של קנדה, שהביא להסדרת המצב. "מאז תום מלחמת העולם השנייה לא היה העולם נתון במצב כה קודר כפי שהיה במשבר סואץ ומאז לא היתה לאו"ם משימה יותר קשה מאשר משבר זה... משבר סואץ היה ניצחון של האו"ם והאנשים אשר תרמו יותר מכל להצלת העולם באותה שעה". <https://www.nobelprize.org/prizes/peace/1957/ceremony-speech>

57 חרושצ'וב טען בזיכרונותיו, כי איגרות האיומים ש"שלחנו... לראשי הממשלה של בריטניה, צרפת וישראל" בהן "רמזנו לטילים" הן שזרעו בקרבם בהלה והביאו לסיום המלחמה. "אנשים שהיו בקיאים סיפרו לנו כיצד התרחש תהליך קבלת ההחלטות אצל גי מולה [ראש ממשלת צרפת] ואידן. באשר למידת המהימנות של המידע... אני מסתמך על אלה שעדכנו אותי... אומרים, שגי מולה לא נסע לישון בביתו. כאשר הוא קיבל את איגרתנו הוא מיהר מיד וללא שהיות נוספות, לבוש בפיג'מה, לטלפן אל [עמיתו הבריטי] אידן. האם התקשר עם מכנסים או בתחתונים, אין זה משנה. העיקר הוא, שבחלוף 22 שעות מקבלת האזהרה שלנו... התוקפנות נפסקה... [ו]המטרה אשר הציבו לעצמם התוקפים - חיסול ממשלת מצרים... לא הושגה. זה היה ניצחון גדול לברה"מ".

Хрущев, Н.С., **Воспоминания: время, люди, власть**, том 3, Москва, МосковскиеНовости, 1999. (חרושצ'וב, נ' [ניקיטה] ס' [סרגייביץ'], **זכרונות: זמנים, אנשים, שלטון**, מוסקובסקי נובוסטי, 1999, כרך 3, עמ' 394-396).

אולם דיווחים שנשלחו מקהיר למוסקבה במהלך המלחמה מצביעים על חוסר נכונותה להתערב בלחימה או לשלוח "מתנדבים" לעזרת מצרים. מוסקבה נופפה באיום, אך לא נראה שהיה ביכולתה - ויותר מכך ברצונה - לממשו, למרות הציפייה הגבוהה במצרים כי תשגר אליה מתנדבים באלפיהם. לשיא הגיעו הדברים ביומה הרביעי של המלחמה, כשהשגריר הסובייטי בקהיר הבריך למוסקבה, כי "בעיר נפוצו שמועות ש-40,000 מתנדבים מוסלמים מברה"מ עושים דרכם ממנה בדרך האויר לסייע למצרים... שחיל האויר הסובייטי יפציץ בסיסים אנגליים בקפריסין. שמועות אלה", כך כתב, "מבטאות את התקוות להתערבותנו המהירה". נאומקין, **מסמכים**, תעודה מס' 315, מברק שגריר ברה"מ במצרים, קיסילב, אל משה"ח של ברה"מ, 1 בנובמבר 1956. אולם למחרת הנחה שר החוץ הסובייטי את השגריר בקהיר להיפגש בהקדם האפשרי עם ראש לשכתו של נאצר, עלי צברי, כדי שאם צברי ישאל על שיוגר מתנדבים ישיב לו כי "שאלה זו נדונה כעת עם ממשלות הרפובליקות המרכז-אסיאתיות ואין אתה יכול כעת לאמר דבר בענין זה". שם, תעודה מס' 319, מברק משה"ח הסובייטי, שפילוב אל שגריר ברה"מ בקהיר, קיסילב, 3 בנובמבר 1956. לימים כתב ודים קירפיצ'נקו, סגן ראש תחנת הק.ג.ב במצרים במהלך המלחמה, על ציפיות אלה: "מצרים נרגשים, שנופפו באגרופיהם קראו בקול: 'רוסים, היכן מטוסים? [...]. היכן חיליכם? מדוע רוסיה אינה מושיעה את מצרים?'. באותם ימים לא היו מובנות לי וימרות אלה, אך בעתיד, משחוויתי שתי מלחמות נוספות במצרים, כבר לא התפלאתי לשמע קריאות אלה".

Кирпиченко, В.А., **Разведка: лица и личности**, Москва, Гя, 1998, ст. 57.

[ו] [ודים] א' [אלכסייביץ'] קירפיצ'נקו, **ריגול: פנים ודמויות**, מוסקבה, גייה, 1998, עמ' 57. קירפיצ'נקו היה ראש תחנת הק.ג.ב במצרים במהלך מלחמת ההתשה ומלחמת יום הכיפורים.

עתה לאור המצב הסובייטי-מערבי, הבעיה היא will there be an Israel two month from now [האם ישראל תוסיף להתקיים בעוד חודשיים].

וההכרעה בידך, והשאלה תיחתך לפי החלטתך בעניין סיני.⁵⁸
ראש הממשלה הכריע על יציאת ישראל מסיני כפי שאייזנהאואר תבע ממנו, ובו-בזמן חיל האוויר ביצע גיחות צילום מעל סוריה שבהן לא נמצא כל אישוש לידיעות המבהילות שהגיעו לישראל על הגעת כוחות סובייטיים לסוריה.⁵⁹

אולם מפלס הדיווחים על המגעים הצבאיים שנמשכו במוסקבה בין הסובייטיים לבין הסורים נותר גבוה, ובחלוף כמה ימים יצאו ברה"מ וסוריה במתקפה דיפלומטית מתואמת, וטענו שישראל מרכזת כוחות בגבולה עם סוריה.

השגריר הסורי באו"ם קטע ב־21 בנובמבר 1956 את דיון החירום המיוחד בעצרת הכללית ה־11 של האו"ם שעסק בפלישה הסובייטית להונגריה, כדי לטעון שישראל, צרפת ובריטניה עומדות לפתוח בקרוב בפעולה נגד סוריה, הדומה למלחמת סיני, כי ישראל מרכזת לשם כך כוחות בגבול בין שתי המדינות, ויחידות בריטיות וצרפתיות משתתפות במערך התקפי זה.⁶⁰

58 אמ"י, **תעודות למדיניות החוץ של ישראל, כרך שנים-עשר, מלחמת סיני: המערכה המדינית** אוקטובר 1956 – מארס 1957, ירושלים, 2009. תעודה מס' 74. א' אבן אל ד' בן-גוריון. ניו יורק, 7 בנובמבר 1956.

בוושינגטון גבהו מפלס החרדה וגלי השמועות ביחס לכוונות הסובייטים, והציפו את הדרגים הבכירים ביותר בדאגה רבה. לדיוני צמרת הממשל הגיעו שמועות שמוסקבה מוכנה לשגר למצרים רבע מיליון מתנדבים; שהיא ביקשה מהערבים להחזיק מעמד, שכן בדעתה לנקוט מהלך כלשהו בהקדם, ושטוסים סובייטיים כבר עושים את דרכם לסוריה. אולם נראה, כי לשיאם הגיעו הדברים ב־1 בנובמבר 1956, כאשר נשיא ארה"ב, **אייזנהאואר, לא היסס לשאול את יועציו האם ייתכן שברה"מ "הגניבה" למצרים חצי תריסר פצצות אטום.**

<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v16/d455>

59 להרחבה על גיחות צילום של חיל האוויר הישראלי בסוריה וברחבי האזור, ראו: א"צ, 14-629/1957. ב־8 בנובמבר נכתב בדו"ח של אמ"ן: "מקורות בריטיים וצרפתיים מסרו בימים האחרונים על מטוסים סובייטיים במספר רב שהגיעו עם צוותותיהם לסוריה. מקורות אחרים מסרו דברים דומים ואף ציינו את הבסיסים אשר בהם ערוכים המטוסים שהגיעו. בדיקה יסודית שנערכה בנושא זה הוכיחה, שאין כל שחר עדי-כה לידיעות אלה. מטוסים על צוותותיהם לא הגיעו ואינם מצויים באף בסיס סורי". א"צ, 675-535/2004, מפקדת חיל האויר-מחלקת אויר-ענף אויר/4, **דו"ח מודיעין אויר מס' 28**, מד/11, 2143/6, 11 בנובמבר 1956.

60 אמ"י, **תעודות למדיניות החוץ של ישראל, כרך שנים-עשר, תעודה מס' 133**, י' [יעקב] הרצוג אל הנציגות הקבועה של ישראל לאו"ם, 22 בנובמבר 1956.

ברה"מ מיהרה להצטרף כבר למחרת להצהרת הסורים באו"ם בשגרה לשם כך לא את שגרירה באו"ם אלא דמות חשובה ממנו, את שר החוץ שפילוב, שגיבה בנאומו בעצרת הכללית את דברי השגריר הסורי.⁶¹ התקשורת בישראל דיווחה באותו יום כי "סוכנות הידיעות הסובייטית הרשמית טאס"ס מסרה לישראל... 'אזהרה חמורה ביותר' לא להמשיך 'בהכנותיה התוקפניות נגד ירדן וסוריה'".⁶² טאס"ס הוסיפה וטענה, שלגבולות סוריה וירדן הועברו לא פחות מעשר חטיבות ישראליות, וש"המצב מזכיר את ערב תוקפנותה הצבאית של ישראל במצרים".⁶³ נסיונותיה של ישראל להביא את הסובייטים לסייר בגבולה עם סוריה כדי שיווכחו במו עיניהם שאין בטענתם ולו שמץ אמת - נדחו נמרצות. הסובייטים אף התעלמו מתוצאות הסיור שמיהרו לערוך משקיפי האו"ם לכל אורכו של גבול ישראל-סוריה, מדן ועד תל קציר ולעומק של 9 ק"מ, יומיים לאחר שהנציג הסורי באו"ם השמיע את טענותיו מעל בימת העצרת ולמחרת נאומו של שפילוב שם. מוסקבה לא היססה להתעלם גם מהודעתו של מזכ"ל האו"ם האמרשלד, שהתבססה על דו"ח משקיפים זה שקבע כי אין כל עדות לריכוזי כוחות של צה"ל סמוך לגבול ישראל עם סוריה.⁶⁴

---

61 שפילוב אמנם התייחס בנאום זה לסוריה בקצרה, אך הייתה זו התבטאותו הראשונה בסדרת הצהרות תמיכה בסוריה אותן השמיע בימים הבאים. בנאומו בפני עצרת האו"ם אמר, כי "האו"ם צריך לתבוע מבריתניה, צרפת וישראל לחדול מיד מכל הפעולות המהוות איום או גורמות למתיחות בגבולות ישראל-ירדן וישראל-סוריה (ריכוזי צבא לאורך הגבולות, טיסות מטוסי סיור וכדומה) כך שיוכל לשרור שלום באזור זה של המזרח הערבי. קיימים מספר סימנים - כמו שהנציג הסורי ציין אתמול", כך גיבה שפילוב את הנציג הסורי באו"ם, "לפיהם חוגים מסוימים בבריתניה, בצרפת ובישראל מטפחים תכניות תוקפניות נגד ממשלות ערב. זו חובת האו"ם לחושפן בעודן באיבן". לנוסח נאום שפילוב באנגלית: <http://undocs.org/en/A/PV.589>

62 על ממשלתה הפרו-נאצרית של ירדן, שנטתה לעבר מוסקבה עד שסולקה על ידי המלך, ראו: הערה 17 לעיל.

63 "מוסקבה מזהירה מהריכוזים בגבול סוריה", **מעריב**, 22 בנובמבר 1956, עמ' 1.

64 אמ"י, **תעודות למדיניות החוץ של ישראל, כרך שנים-עשר**, עמ' 167 הערה 2. למחרת עדכן יעקב הרצוג, מנהל מחלקת ארצות-הברית במשרד החוץ, את נציגות ישראל באו"ם בשמו של ראש הממשלה, כי ישראל מוכנה לקיים ביקור של משקיפי האו"ם באזור וכי בצד הישראלי של הגבול אין יותר מגדוד אחד מול שלוש חטיבות בצד הסורי. משקיפי האו"ם אכן סיירו ב-23 בנובמבר בגבול, מדן ועד עין גב ותל קציר, ודיווחו למטה האו"ם בירושלים שלא מצאו דבר. מזכ"ל האו"ם פרסם מידע זה באותו יום.

יחסה זה של ברה"מ כלפי ישראל עורר את חמתו של ראש הממשלה ושר הביטחון בן-גוריון, והוא לא חסך מעמיתיו השרים את דעתו על כך. הוא תקף בחריפות את "דבר הכזב הסורי" ואמר: "יש לנו [בסה"כ] גדוד אחד על הגבול המזרחי... [לעומת] שלוש חטיבות סוריות... יחד עם [שפילוב סיפר הנציג הסורי [באו"ם] שריכזנו שם הרבה כוחות ועומדים לכבוש את סורייה... אחרי ש[מזכ"ל האו"ם] הודיע שאין צבא ישראלי בגבול סורייה, חזר שפילוב ואמר שיש צבא ישראלי, בריטי וצרפתי על גבול סורייה. מצח אשה זונה", סיים בן-גוריון במילותיו של הנביא ירמיהו; "אין לו", לשר החוץ של מעצמת-העל, "כל רגש כבוד" כלפי האמת.⁶⁵

לאחר ארבעה ימים, שב בן-גוריון והביע בישיבת ממשלה את דאגתו מדיווחים אלה: "הם [הרוסים והסורים] כל הזמן צועקים שאנחנו מרכזים צבא, ואנחנו יודעים והם יודעים שזה שקר. יש כוונה לזאת, עובדה זאת נעשית במשותף עם שפילוב".⁶⁶

מדוע זעקו הסובייטים בתוקף כה רב שישראל מרכזת כוחות בגבולה עם סוריה? מאין שאבה סוכנות הידיעות הרשמית של ברית-המועצות את הטענה כי ישראל ריכזה דווקא עשר חטיבות, בדיוק מספר החטיבות שהשתתפו במלחמת סיני נגד מצרים?⁶⁷

סביר להניח כי ההאשמות הסובייטיות והסוריות היו הד למתיחות שהתעוררה שבועיים קודם לכן, ימים בודדים לאחר סיומם של קרבות מלחמת סיני, כשמשטר נאצר ניצל מהתקפתן של בריטניה, צרפת וישראל, צה"ל חנה על הגדה המזרחית של תעלת סואץ, ולא היה ברור אם ייסוג מאדמת מצרים. באותם ימים השמיעה ברה"מ איומים כבדים כי תשגר מתנדבים לעזרת מצרים אם הכוחות שתקפו אותה לא ייסוגו או אם הם יפנו את מתקפתם לעבר בת-בריתה סוריה. באותה שעה אף התברר לאמ"ן

65 אמ"י, **תרשומת ישיבה כא/שי"ז של הממשלה**, 25 בנובמבר 1956.

66 אמ"י, **תרשומת ישיבה כב/שי"ז של הממשלה**, 28 בנובמבר 1956.

67 במבצע "קדש" השתתפו עשר חטיבות, כשחטיבה נוספת (חטיבה 8) נותרה בארץ ושימשה עתודה במרחב באר שבע. ב-4 בנובמבר, יומה השביעי של מלחמת סיני, ביקש בן-גוריון שיוגש לו עד למחרת בשעה שמונה בבוקר מספר החטיבות שנלחמו במבצע. למחרת נמסר לו כי במבצע השתתפו עשר החטיבות הבאות, על משימותיהן העיקריות: 202 (ציר כונתילה-מיתלה, א-טור ושרם), 4 (קצימה), 10 (עוג'ה, אבו-עגילה), 7 (אבו-עגילה, מרכז סיני), 1 (רפיח, אל-עריש), 27 (אל-עריש-קנטרה), 37 (אום-שיחאן, עזה), 11 (אבטחת העורף, כיבוש עזה), 12 (סדר ברצועת עזה, גדוד בא-טור), 9 (ראסנקב, שרם). **ארכיון בן-גוריון** (להלן: אב"ג) מס' תיק 699.

כי סוריה וירדן עמדו לשגר חוליות טרור לתוך ישראל, לאחר שמצרים נענתה ללחצן ואישרה להן לנהוג כך.⁶⁸

איומים סובייטיים אלה - וחיידושם הצפוי של מעשי הטרור מסוריה ומירדן - עוררו בישראל חשש רב שמא הסובייטים אכן ינחיתו מהלומה עליה אם היא תגיב על הטרור שייצא משטח סוריה, או שהסובייטים יעניקו חסותם למתקפה סורית, אולי בצוותא עם ירדן, נגד ישראל.

חשש זה, שהחל להתעורר בירושלים כבר ב־8 בנובמבר לכל המאוחר, יומיים לאחר תום מלחמת סיני, הלך והתגבר בעקבות ההחלטה שהתקבלה ברוב סוחרף שעות ספורות קודם לכן במושב החירום של העצרת הכללית של האו"ם. החלטה זו קראה לפינוי מידי של כוחות בריטניה, צרפת וישראל ממצרים; ובישראל - כמו בשלוש בירות מעצמות המערב - התעורר חשש כי ברה"מ תראה בהחלטה זו מקור סמכות לפעול בכוח נגד ישראל.⁶⁹

על חומרת המצב כפי שהצטייר בישראל יכולים להעיד גם דברי הרמטכ"ל דיין למטה הכללי באותו יום, שבמהלכו מצא עצמו דיין מותקף פעמיים על-ידי חוליות פדאיון שפעלו בתוך ישראל: פעם אחת ליד שער הגיא ופעם שניה סמוך לרמלה.⁷⁰ וכך אמר דיין לחברי המטה הכללי:

68 ב'3 בנובמבר 1956 הורתה המפקדה המצרית לנספחים הצבאיים שלה בארצות ערב להפסיק לחלוטין את פעילות הפדאיון נגד ישראל ולהפנותה נגד מתקנים בריטיים וצרפתיים בארצות ערב. ואכן, כבר החל באותו יום נפגעו קשה שלוש תחנות שאיבה של חברת הנפט העיראקית (IPC), פוצץ צינור הנפט של החברה בסמוך לטריפולי שבלבנון, ודלקה פרצה במסוף החברה בבתי הזיקוק שבבניאס. א"צ, 21-535/2004, המטה הכללי-אגף מודיעין, **"דו"ח מודיעין יומי מס' 5**, 3 בנובמבר 1956, מעודכן ל-030600/מ/56/0601040600 וכן: המטה הכללי-אגף מודיעין, **"דו"ח מודיעין יומי מס' 6**, 4 בנובמבר 1956, מעודכן ל-040600/מ/6811/56/4, ובנוסף מסמך מודיעין אמריקאי, **"המצב במזרח התיכון"**, 8 בנובמבר 1956. <https://www.cia.gov/library/readingroom/document/cia-rdp79r00890a000800010023-3> אולם כבר לאחר יומיים, ב־5 בנובמבר, עוד לפני תחילתה של הפסקת האש, אמ"ן זיהה שינוי בעמדת מצרים כלפי ירדן וסוריה. אם עד אותו יום מצרים הורתה להן להימנע מפגיעות בישראל (אולי למעט הוראות בודדות בתחילת הקרבות) כדי למנוע את השתתפותן במלחמה שנתפסה על ידי המצרים כחסרת סיכויים, הרי שכעת היא נענתה ללחצן, ובמיוחד ללחצו של הצבא הירדני, והורתה "לחדש מיד ובקנה מידה רחב ביותר ובאכזריות את פעולות הפדאיון מגבולות ירדן, סוריה ולבנון". א"צ, 30-776/1958, **"דו"ח מודיעין יומי מס' 8**, מעודכן ל-06:00, מ/1/56/1511, 6 בנובמבר 1956. במסמך "הערכת מודיעין מיוחדת" שנכתב שבוע קודם לכן צוין, כי "מצרים פנתה לירדן לבצע פעולה [כנראה מאזור] חברון לכוון באר-שבע [אך] נכונות ירדן לפעולה בזירה זו מוטלת בספק. [כמו כן] מתגלה חוסר תכנון כללי לפעולה התקפית". א"צ, 30-776/1958, **"סוריה וירדן"**, מ/11/56/5610, 30 באוקטובר 1956.

69 בהחלטה תמכו 65 מדינות, 10 נמנעו, ורק ישראל לבדה התנגדה. ראו בנוסף הערה 55 לעיל.

70 בן-גוריון סיפר על כך לחברי הממשלה בישיבת הממשלה השנייה ב־8 בנובמבר 1958. "אתמול היה אצלי הרמטכ"ל, הוא נסע ממני בערך בשעה עשר וחצי [10:30]. פעמיים תקפו אותי, פעם ליד שער הגיא ופעם שניה לפני שבאים לרמלה". אמ"ן, **פרטי כל ישיבה יז/שיז של הממשלה**, 8 בנובמבר

השאלה החמורה עכשיו היא אם אנחנו בגמר מלחמה [עם מצרים] או בתחילת מלחמה [עם סוריה ואולי עם ירדן ואף ברה"מ] הידיעות שישנן בידינו... הן שרוסיה הבטיחה את עזרתה לארצות הערביות ועד כמה שיודעים העזרה הזאת יכולה להתבטא בכוח אוירי ויתכן גם ימי... היו גם סימנים שדיברו על... צנחנות ואולי שריון אבל גם אם החלק הראשון - החלק האוירי... מובטח אז הוא [יהיה] בכמות ובאיכות כזו אשר אנחנו לפחות איננו רגילים לה. ובאשר לכניסתה של רוסיה לחלק הזה [של העולם] היא ודאי תעשה בצורה המבטיחה אותם... מכשולו. הם לא יכנסו... כמו ש[ה]אנגלים נכנסים למצרים, עושים צעד אחד קדימה ושניים אחורה.⁷¹

באווירה קודרת זו נדרשה ממשלת ישראל להתכנס באותו יום לשתי ישיבות. בפתח הישיבה השנייה שיתף בן-גוריון את השרים במידע המדאיג על אודות כוונותיה המעשיות של ברה"מ לתקוף את ישראל אם המלחמה תתרחב מעבר למצרים, אל סוריה ואף אל ירדן:

יש זרם של ידיעות ממקורות שונים. ידיעה אחת, שעצם הדבר הוא בלי ספק... הנספח הצבאי המצרי בעמאן הודיע לנספח הסורי, שיש הסכמה עם הממשלה הסובייטית, שמיד עם פרוץ מלחמה בין סוריה וירדן וישראל - רוסיה תבוא לעזרתם והם יפציצו את הערים ושדות התעופה הישראליים.⁷²

1956 (אחר הצהריים). רדיו קהיר דיווח על התקרית לאחר אחד עשר יום, על סמך ידיעות מסוכנות הידיעות המזרח תיכונית. את דיווחו של רדיו קהיר הדהדה סוכנות הידיעות הצרפתית, ולפחות שניים מעיתוני ישראל, לא הבולטים שבהם, הביאו את הידיעה הקצרצרה בעמודם הראשון: "פדאיון ערביים ניסו [לא ציון מתי] להתנקש בחיי הגנרל משה דיין... על ידי ריאות והטלת רימוני יד בזמן שעבר בסביבות תל אביב. רדיו קהיר הוסיף שההתנקשות נכשלה מאחר שהרימונים לא התפוצצו". עיתון "הבקר" הוסיף: "גירסא אחרת מוסרת שהרמטכ"ל מצא מחסה בחורשה סמוכה ולא נפגע". **הבקר, הצפה**, 19 בנובמבר 1956, עמ' 1.

71 א"צ, 32-847/1962, **ישיבת מטכ"ל מס' 21/56**, 8 בנובמבר 1956.

72 בן-גוריון הוסיף, כי "ראש הממשלה [ה]סורי הזמין את חוסיין [מלך ירדן] ואת ראש ממשלתו" כדי לתאם את פעולתם המשותפת ש"המטרה הסופית היא להוציא לגמרי את האנגלים מירדן, לצמצם את גבולות ישראל לפי החלטת 1947, להקים גבול משותף בין מצריים וירדן וסוריה ולמוטט את ברית בגדד". אמ"י, **פרטי כל ישיבה יז/שיז של הממשלה**, 8 בנובמבר 1956 (אחר הצהריים). לימים סיפר חיים ישראל, מי שהיה עוזרו של בן-גוריון במלחמה, כי הרגע הקשה ביותר החרוט בזיכרונו ממחצית המאה שבה עבד לצידם של 14 שרי ביטחון, היה במלחמת סיני, בשל החשש המוחשי והכבד מפני תקיפה סובייטית. כשסיים את יום עבודתו ויצא לביתו, כך נזכר, "הסתכלתי סביבי וחשבתי: יכול להיות שמחר הבנינים האלה לא יהיו. יכול להיות שמחר לא יהיה לי לאן לחזור". ידיעות אחרונות, 2 באוגוסט 2002, מוסף השבת, עמ' 5.

בן-גוריון אף חלק עם השרים את העובדה שישראל שמה ידה על פקודה סודית של נאצר, שבה הוא הורה "להפעיל את כל כוחות הפדאיון ללא רחמים".⁷³ בן-גוריון הסביר לשרים כי מכיוון שהפדאיון אינם יכולים להגיע מרצועת עזה, כי צה"ל שולט בה, הם צפויים להגיע "מהצד המזרחי [מגבולות ירדן וסוריה, וכך הם] יכולים לגרור אותנו לתוך סכסוך [עם ירדן וסוריה] ואחר כך תהיה מלחמה [עימן] ורוסיה תתערב."⁷⁴

מסיבה זו בלבד, מתוך החשש המוחשי מפני הידרדרות למלחמה ביוזמה ערבית בגיבוי סובייטי חריג - ולא מתוך רצון ליזום מלחמה נוספת נגד סוריה או ירדן, כפי שטענו הסובייטים והסורים - צה"ל שמר על היקף הכוחות שגויסו למלחמת סיני ועל רמת כוונות גבוהה על אף שהמלחמה תמה. וזאת, כדי שיוכל להגיב על האיומים מסוריה, מירדן וגם מברית-המועצות, בעודו מקפיד לפרוס את כוחותיו במרחק מה מהגבול הסורי והירדני, ולא בקרבה יתרה אליהם.⁷⁵ אולם צה"ל לא הסתפק בהמשך גיוס המילואים, אלא שקד על תוכניות מבצעיות.

אגף המבצעים בצה"ל גיבש במהירות את תוכנית "רעמסס", אותה סיים ביום שבו טענו הסובייטים והסורים מעל בימת האו"ם כי ישראל עומדת לתקוף את סוריה ואת ירדן.

⁷³ בן-גוריון שיתף את שרי הממשלה במידע הרגיש שהיה בידי אמ"ן כאמור בהערה 68 לעיל ואף הוסיף, "היתה קודם פקודה שלו [של נאצר] להפסיק כל פעולה [אבל] לפני יומיים שלושה הוא נתן פקודה חדשה לפתוח בפעולה והם התחילו באמת בפעולה".

⁷⁴ הממשלה אף החלה לדון בהרחבה באותו יום בהכנת העורף למקרה שברה"מ אכן תתקוף את ישראל. אמ"י, פרטי כל ישיבה טז/שיז של הממשלה, 8 בנובמבר 1956 (לפני הצהריים). על התערבותה הצבאית של מוסקבה אמר בן-גוריון באופן חד-משמעי: "להתמודד עם הרוסים לא נוכל". אמ"י, פרטי כל ישיבה יז/שיז של הממשלה, 8 בנובמבר 1956 (אחר הצהריים). בן-גוריון חזר על אמירה זו כמה פעמים במהלך אותה ישיבה אך הוסיף התבטאות בודדה, כי "לעומת זאת אינני מוכן להתפש לבהלה יתרה שהנה יפציצו אותנו. ממה נפשך. אם מנוי וגמור אתם שיפציצו אותנו, גם אם נקבל את הכל, גם אם נעמוד על הברכיים או שנשכב על הרצפה, הם יפציצו אותנו". שבוע לאחר מכן שב ואמר בישיבת הממשלה: "לא נוכל לעמוד בפני רוסיה או בפני אמריקה". אמ"י, פרטי כל ישיבה יט/שיז של הממשלה, 15 בנובמבר 1956. גם הרמטכ"ל דיין ציין בספרו על מלחמת סיני, שהיה מבוסס על היומן שכתב ראש לשכתו מרדכי בר-און, כי "בן-גוריון לא הסתיר את דאגתו העמוקה נוכח העמדה הרוסית ולא ניסה להתעלם ממלוא חומרת משמעותה, אך תגובתו לא היתה פיק בירכים. לא אחזה בו בהלה". משה דיין, **יומן מערכת סיני**, עם הספר, 1967, עמ' 165.

⁷⁵ למשל דברי בן-גוריון לוועדת החוץ והביטחון של הכנסת (להלן: ועחו"ב). אמ"י, **פרוטוקול ישיבה 6ב' התשי"ז של ועחו"ב**, 9 בנובמבר 1956.

תוכנית "רעמסס" הייתה, קרוב לוודאי, הביטוי המוחשי ביותר להיערכותה של ישראל לקראת גלישה לעימות אפשרי בינה לבין סוריה וירדן ולחשש האמיתי בירושלים מפני מעורבות צבאית סובייטית בו.⁷⁶ בפרק המודיעין של התוכנית נכתב, כי "התמיכה הרוסית [בערבים] והצלחת עבד אל-נאצר לשמור על משטרו למרות המפלה בסיני, ולמרות ההתנגשות עם בריטניה וצרפת, הגבירו מחדש את הרגשת הבטחון בארצות ערב. חוגי צבא וקיצוניים אחרים בסוריה ובירדן דורשים פעולה נגד ישראל. סוריה סומכת על קבלת נשק סובייטי נוסף ואף על שיגור 'מתנדבים' סובייטים אליה."⁷⁷ לפיכך אמר העריך: כי "במסיבות אלה קיימת אפשרות של יזמה תוקפנית מצד סוריה וירדן", בעוד הסיוע הצבאי הסובייטי עלול לבוא לידי ביטוי ב"הפעלת מטוסי קרב ומפציצים סובייטים מש/ת [שדות תעופה] בסוריה; פעולות [מה]אוויר נגד מטרות בישראל מבסיסים בברית המועצות או במזרח אירופה; שגור צוותי תותחים (נ.מ ותותחים מתנייעים) וצוותי מכ"ם סובייטים לסוריה; הפעלת יחידות צי רוסיות להבטחת החוף הסורי ולפגיעה במטרות על חוף ישראל."⁷⁸ בשלב הראשון של "רעמסס" נדרש צה"ל ליצור "מערך בלימה חזק בגזרה הסורית" בטרם ייצא להתקפת-הנגד אשר כוונה בשלב הראשון נגד ירדן, ומטרתה הייתה להשתלט על הגדה המערבית, אך בתכנונים המבצעיים כללה גם מהלכים התקפיים נגד סוריה.⁷⁹

76 גם האמריקאים העריכו כי במקרה של מלחמה בין ישראל לסוריה וירדן צפויים הסובייטים להתערב. שגריר ארה"ב בישראל אמר ליעקב הרצוג כי וושינגטון חוששת שאם תהיה התלקחות בין ישראל לירדן ולסוריה, עלולים הסובייטים לשגר מתנדבים רבים לסוריה. אמ"י, **תעודות למדיניות החוץ של ישראל, כרך שנים-עשר, מלחמת סיני: המערכה המדינית אוקטובר 1956 – מארס 1957**, ירושלים, תעודה מספר 155, מחלקת ארצות הברית אל א' [אבא] אבן ור' [ראובן] שילוח (וושינגטון), 27 בנובמבר 1956. דברים אלה הופיעו לאחר יומיים בהערכת המודיעין הלאומית המיוחדת "פעולות הסובייטים במזרח התיכון" (SNIE 11-10-56) מ-29 בנובמבר 1956. <https://www.cia.gov/library/readingroom/document/0000269462>

77 א"צ, 31-678/1967, **תכנון "רעמסס", פקודת תכנון מס 1 (פקודה סופית)**, מחמ/מב/26/4049, 22 בנובמבר 1956.

78 שם.

79 גם שנה וחצי קודם לכן, באמצע מאי 1955, צה"ל נערך למהלך התקפי בסוריה במענה לפלישה אפשרית של עיראק לסוריה. אם עיראק השתלט על סוריה, "עלולה מדינת ישראל להחליט להגיב על כך בתפיסת שטחים הדרושים לבטחונה", כך נכתב במסמך של אמ"י. ישראל נערכה להגיב בשלושה מתושים: השתלטות על השטחים המפורזים, השתלטות על מקורות הירדן ולבסוף - השתלטות על כל רמת הגולן. א"צ, 120-535/2004, המטה הכללי-אגף המודיעין, א/1805/55/6, **תגובת סוריה ועיראק לפעילות ישראלית**, 15 במאי 1955. ראו גם מפת תוכנית "שלי" משנת 1956, לפיה צה"ל נערך להשתלט בצפון על רמת הגולן, כולל קוניטרה, ועל דרום לבנון עד הליטאני. במזרח הוא נערך להגיע עד לנהר הירדן, משפך הירמוך ועד לים המלח. א"צ, 30-637/1956.

לפיקוד הצפון ולפיקוד המרכז, שעליהם הוטל ביצוע "רעמסס", הוקצו לפי תוכנית זו, לה היו שותפי סוד מעטים, עשר חטיבות רגלים - כמספר החטיבות עליו הצהירה סוכנות הידיעות הרשמית של ברית-המוצעות - וכן שתי חטיבות שריון וכוחות נוספים, אסכי רק מחציתן השתתפו במלחמת סיני.⁸⁰

לפיכך סביר להניח כי היערכות זו של צה"ל, שכנראה מצאה את דרכה אל הסובייטים ולא הייתה זרה להם לחלוטין, גרמה אף היא להאשמותיה ואזהרותיה של ברה"מ, אליהן הצטרפה סוריה, כי ישראל עומדת לתקוף את סוריה. כל זאת, תוך התעלמות מוחלטת של הסובייטים והסורים מפעולות הטרור שהתחדשו משטחי סוריה וירדן לתוך ישראל.⁸¹

ביום שבו יצאו הסובייטים והסורים בהאשמותיהם את ישראל מעל בימת האו"ם, מצאו האמריקאים כי במצרים התעורר חשש כי ישראל חותרת באמצעות איומיה על סוריה וירדן להביא להצבת כוח בין-לאומי שיחצוץ ביניהן, כדי שבחסותו ישראל תטה את מי הירדן בניגוד לרצון

80 בתוכנית "רעמסס" הוקצו לפיקוד הצפון חמש חטיבות הרגלים 1, 2, 3, 9, 18 וחטיבת השריון 37, ולפיקוד המרכז הוקצו חמש חטיבות הרגלים 4, 8, 10, 16, 17 וחטיבת השריון 27. א"צ, 31-678/1967, תכנון "רעמסס" פקודת תכנון מס 1 (פקודה סופית), מחמ/מב/26/4049, 22 בנובמבר 1956 וכן א"צ, 27-68/1969, **קוי יסוד לתכנית 'רעמסס' ח"י**, מפקדת חיל הים-מחלקת ים-ענף ים/3, נוב' 56'. חמש חטיבות הרגלים 1, 4, 8, 9, 10 השתתפו גם במלחמת סיני וכן חטיבות השריון 27 ו-37.

81 המודיעין האמריקאי היה בדעה שראש המודיעין הסורי, הקולונל סראג', הורה באותו זמן על פעילות הפדאיון נגד ישראל בהנחייתה של מוסקבה ובניגוד להוראתו המפורשת של שר ההגנה המצרי עאמר, שתבע ממנו להפסיק. מסמך מודיעין אמריקאי, 16 בנובמבר 1956.

<https://www.cia.gov/library/readingroom/document/03178385>

אולם נראה כי ההוראה המצרית הגיעה מאוחר יותר, לבקשת ירדן. ראש אמ"ן, אל"ם יהושפט הרכבי, סיפר למטה הכללי כי ההוראה המצרית להפסיק את כל פעילות הטרור הגיעה רק בסוף דצמבר, גם היא בעקבות לחץ מצד ירדן, שבה נקבצו פעילי פדאיון רבים, כ-1,300-1,500 איש שבאו מארצות ערב. הרמטכ"ל הירדני הוא שפנה למצרים בדרישה להפסיק את פעילותם בישראל בנימוק שהן פוגעות "בשם הטוב של כל הערבים. בתשובה לכך", סיפר הרכבי, "הורתה מצרים את הנספחים הצבאיים להפסיק את הפעולות בשטח ישראל עד הודעה חדשה". א"צ, **שיבת המטה הכללי 1/57**, 3 בינואר 1957.

פעולות הטרור מתוך ירדן נמשכו בכל זאת ועוררו מתיחות בינה לבין מצרים. הדברים הגיעו לידי כך ששלטונות ירדן שוב חששו מפעולה של ישראל נגד קיני הטרור בשטחם. על רקע זה יצא דובר הלגיון הירדני בהודעה פומבית, כי "ארצנו נלחמת ותילחם בעתיד נגד הסתננות לישראל", והנציג באו"ם, עבד אל-מונעים א-ריפאעי, נהג בדיוק כנציג הסורי שלושה שבועות קודם לכן כשביקש לקטוע את דיוני העצרת הכללית שעסקו במצב בהונגריה כדי למסור הודעה מיוחדת. א-ריפאעי הקריא לעצרת מברק שהגיע מממשלת ירדן שבו הזהירה מפני "ריכוזי צבא ישראלים גדולים שנראו לאורך הגבול באיזור טול כרם ביומיים האחרונים". **למרחב**, 10 בינואר 1957, עמ' 1, 11 בינואר 1957, עמ' 1.

מדינות ערב.⁸² האמריקאים העריכו כי הסורים היו שותפים לחשש זה, וכי הוא היה הגורם העיקרי להצהרתם באו"ם כי ישראל, בריטניה וצרפת עומדות לתקוף את ארצם.

לפיכך האמריקאים העריכו - והערכתם לא הייתה שונה במהותה מאזהרותיהם של הסובייטים - כי צה"ל שמר על היקף הגיוס כבימי מלחמת סיני, שעמד על 170,000 חיילים. כוח גדול זה שמר להערכת האמריקאים על רמת כוונות גבוהה שאכן היה בה, בהתאם לתוכנית "רעמסס", כדי לאפשר לצה"ל לצאת למתקפה על סוריה, על ירדן או על שתיהן גם יחד. עם זאת, בוויינגטון התרשמו שהאיום הסובייטי להתערב במקרה זה הרתיע את ישראל מלתקוף.

ברשות האמריקאים היה אף מידע, הדומה למידע שחלק בן-גוריון עם הממשלה שבועיים קודם לכן, שלפיו שפילוב אמר באותו יום, 21 בנובמבר, לשגריר הסורי בארה"ב כי ברית המועצות אמנם איחרה לבוא לעזרת מצרים במלחמת סיני, אולם אם סוריה תותקף, היא תסייע לה מייד. שפילוב ביקש מהשגריר הסורי להעביר מסר זה לידיעת ממשלת סוריה. האמריקאים העריכו כי שפילוב העביר את המסר לשגריר הסורי מפני שידע כי הוא נמנה עם נאמני הממשלה שבאו מחוגי השמאל הפרו-סובייטיים, וברה"מ דרבנה אותם להשיג שליטה מלאה על ממשלת סוריה כדי שיתהדקו עוד יותר יחסיה של דמשק עם מוסקבה.⁸³

אולם בעת שהסובייטים והסורים יצאו באזהרותיהם ובהאשמותיהם בניו-יורק בשבוע השלישי של נובמבר, החל לשכון בצה"ל החשש מפני מהלומה סובייטית ומפני התלקחות עימות צבאי עם סוריה ועם ירדן, אף על פי שהטורר משטחן לא פסק.

למחרת נאומו של שפילוב באו"ם והצהרות טאס"ס, אמר הרמטכ"ל דיין בטון מרגיע לחברי ועדת החוץ והביטחון של הכנסת בישיבתם החגיגית לאחר המלחמה: "צריך עכשיו לשחרר את רוב המילואים [מפני ש]כרגע לא נשקפת סכנת מלחמה מהערבים".⁸⁴

גם הסובייטים החלו להנמיך את טון איומיהם כי ישגרו מתנדבים לעזרת הערבים, עד שאלה שככו לגמרי בתחילת דצמבר, משהתברר להם כי הצבאות שתקפו את מצרים יפנו את סיני בתוך שבועות ספורים, וכי לא

82 מסמך מודיעין אמריקאי, 22 בנובמבר 1956.

<https://www.cia.gov/library/readingroom/document/03002996>

83 ש.ם.

84 אמ"י, פרוטוקול מס' 8 משיבת ועו"ב, 23 בנובמבר 1956.

צפויה כל מתקפה נוספת נגד סוריה; הם אף נסוגו מנכונותם לשגר לסוריה את שתי טייסות המיג-17 על טייסיהן הסובייטים.

אמנם הסורים המשיכו לתבוע מברה"מ שתוסיף ותזהיר את ישראל מלתקוף את סוריה, וברית-המועצות נענתה לה, אך הדבר לא נמשך אלא שבועיים נוספים בלבד.

כך, לקראת סוף נובמבר (28 בחודש) חזר שפילוב והצהיר בהיותו בקופנהגן כי ברשותו "מידע מוצק", לפיו בריטניה, צרפת וישראל מתכוונות לתקוף את סוריה, לבנון ומדינות נוספות. אך הצהרה זו של שר החוץ הסובייטי באה לאחר שצה"ל החל לשחרר את כוחות המילואים, כפי שהדבר השתקף גם בהערכת המודיעין האמריקאי.⁸⁵

בשבוע שלאחר מכן, ב-6 בדצמבר, חזר שפילוב והצהיר כי ישראל עדיין מרכזת כוחות בגבולה עם סוריה וירדן. משנשאל באירוע בשגרירות פינלנד במוסקבה, הכיצד זה משקיפי האו"ם אינם מצליחים לאתר את ריכוזי הצבא הישראליים שעליהם הכריזה מוסקבה, לא היסס שפילוב להשיב כי "הכוחות הישראליים הוסוו והם מסתתרים שם מעיני כל", וכי "ייתכן שריכוזים אלה אינם [נמצאים] ממש על הגבול" אלא מוסתרים בקרבתו.⁸⁶

יומיים לאחר הצהרתו של שפילוב בקופנהגן שב משרד החוץ הסורי וביקש מעמיתיו הסובייטים שמוסקבה תצא בהצהרת תמיכה חדשה בסוריה. הסובייטים אמנם נענו לבקשה, ואף ביד רחבה, אך הייתה זו הפעם האחרונה בה נעתרו לבקשות הרבות במענה למצב שהתהווה מייד לאחר מלחמת סיני.

הסורים ביקשו שמוסקבה תצא בהצהרה "שתקל על המצב החמור הנובע מההתקפה המרוכזת על סוריה ומכוונותיהן התוקפניות של בריטניה, צרפת וישראל ומדינות ברית בגדד" כלפיה. מוסקבה הסכימה מכיוון שראתה בכך הזדמנות נוספת להדק את יחסיה עם הממשלה בסוריה ולהפגין את

85 המודיעין האמריקאי העריך כי צה"ל דילל את כוחותיו ב-2 בנובמבר מ-170,000 ל-100,000. מסמך מודיעין אמריקאי, 29 בנובמבר 1956: <https://www.cia.gov/library/readingroom/document/03002999>

להצהרת שפילוב בקופנהגן התייחסו עיתוני ישראל ב-29 בנובמבר 1956 בהסתמכם על סוכנות הידיעות יו"פי. הידיעות היו קצרות מאוד, אך הופיעו בעמוד הראשון או השני של כל העיתונים. "קול העם" ציטט את "איזווסטיה" והביא את הדברים ב-30 בנובמבר.

86 "שפילוב: ישראל מסתירה כוחותיה בגבול סוריה", **מעריב**, 7 בדצמבר 1957, עמ' 1.

עוצמתה באזור ובעולם.⁸⁷

מוסקבה אף הורתה לשגריריה באחדות ממדינות ערב להיפגש עם שרי החוץ באותן מדינות כדי לציין בפניהם שהמשלחת הסובייטית באו"ם הונחתה לפעול יחד עם משלחות מצרים, סוריה ומדינות ערביות נוספות נגד ריכוזי הכוחות של ישראל בגבולותיה עם סוריה וירדן, מפני שהדבר יוצר סכנה חדשה באזור.⁸⁸ אולם בחלוף שבוע, ולאחר שבריטניה וצרפת הודיעו כי יוציאו את צבאותיהן ממצרים, החליטה ברית-המועצות לחדול מלהיענות לבקשות התמיכה החוזרות ונשנות של הסורים. את השינוי הסבירו הדיפלומטים הסובייטים לעמיתיהם הסורים בכך ש"המתרחשות החלה לרדת וכי מדינות המערב אינן צפויות לנקוט פעולה" נגד סוריה. הם הוסיפו כי ההצעה שברה"מ תצא בהצהרה נוספת ושתביא את עניינה של סוריה לאו"ם "לא תניב את התוצאה הרצויה".⁸⁹ מוסקבה דחתה את בקשת הסורים ימים בודדים לאחר שהיא עצמה פרסמה הודעה, שבה נסוגה מאיומיה לשגר מתנדבים לעזרת מדינות ערב אם אלה תותקפנה. באותו זמן קבע גם מודיעין חיל האוויר (שנקרא ענף אוויר/4) כי מוסקבה חזרה בה באופן סופי מכוונתה להציב כוחות לוחמים בשטח סוריה, ובעיקר לשגר אליה שתי טייסות מבצעיות של מיג-17.

87 מסמך מודיעין אמריקאי **המצב במזרח התיכון**, 5.12.56. <https://www.cia.gov/library/readingroom/document/cia-rdp79r00890a000800020011-5> מסמך זה נחשף בסוף 2016, אך כבמסמכים דומים לו - חלקים רבים נותרו מצונזרים. בנוסף ראו: מסמך מודיעין אמריקאי, 5 בדצמבר 1956.

88 <https://www.cia.gov/library/readingroom/document/033003001> הסורים טענו בפני הסובייטים כי אזהרתם הנוספת מפני מתקפה עליהם נדרשת מייד בשל שתי סיבות עיקריות. אחת הייתה פגישתם בלונדון של שרי החוץ של צרפת, בריטניה וטורקיה שהסורים חששו כי נרקמה בה קבוצה נגדם. הסיבה השנייה הייתה האזהרה ששיגרה ארה"ב כנגד כל תוקפנות כלפי מדינות ברית בגדד. לסורים הייתה סיבה לחשוש מאזהרה זו, מפני שהם פעלו בסיוע קצינים עיראקים להפלת ממשלת עיראק, החברה בברית בגדד, צעד שארה"ב הייתה עלולה לראות כמהלך תוקפני כלפי חברה בברית. ייתכן שהסובייטים ידעו על מהלך סורי זה גם אם לא עודדו אותו. בנוסף לכך, גורמי השמאל בסוריה האיצו בממשלתם לחתום על הסכם סיוע הדדי עם ברה"מ כערכות לממשלה בדמשק. דבר זה לימד, לפחות להערכת המודיעין האמריקאי, על החשש האמיתי ששרר בסוריה מפני התערבות זרה בענייניה, ולא רק על רצונם של חוגי השמאל להתקרב למוסקבה. מוסקבה, מצידה, שהמשיכה לעודד את הסורים הן בערוצים הדיפלומטיים והן באופן פומבי, להתייצב איתן נגד מעצמות המערב ומדינות ברית בגדד, ראתה בפניית הסורים הזדמנות נוספת להיענות לבקשותיהם ובכך להדק את יחסיה עימם. על נסיונות ההפיכה בסוריה ומצד סוריה, ראו בהמשך.

88 נאומקין, **מסמכים**, תעודה מס' 329, מברק מסגן שר החוץ הסובייטי, [ואלריאן] זורין, אל שגרירי ברה"מ במצרים, סוריה, לבנון, סודאן ולוב, 28 בנובמבר 1956.

89 מסמך מודיעין אמריקאי, 14 בדצמבר 1956. <https://www.cia.gov/library/readingroom/document/03169440>

ענף אוויר 4 שב והזכיר כי:

בשיחות מוקדמות שנוהלו במוסקבה בשעת משבר סיני, [אכן] היתה נכונות [סובייטית] לתת לסוריה סיוע רחב ביותר בצורת ציוד וכח אדם מקצועי ולוחם. [לפיכך] סוריה ביקשה... עבור חיל האוויר עזרה שהיתה צריכה להתבטאות אז במטוסי מיג-17 (ומיג-19?)⁹⁰ וכן מפציצי איל-28. את אלה חשבה לקבל עם צותותיהם בדרך האויר, בכדי שישימשו כח מבצעי מוכן לפעולה. [אבל] התנאים המדיניים גרמו לרוסיה להסוג מעמדתה הקודמת בענין שיגור 'מתנדבים' לסוריה ולכן, בשיחות מאוחרות יותר, כאשר נידונו... [הפרטים] הממשיים של הסיוע, שונתה העמדה הרוסית והיא משכה את ידה ממשלוח 'מתנדבים', אולם עדיין הסכימה לשלוח כמויות ניכרות של ציוד וכן מומחים ומדריכים לשמוש בציוד זה. לגבי חיל האוויר מדובר עתה במשלוח של מטוסי מיג-17 שיובאו מפורקים עם מומחים ומדריכים בלבד.

בענף אוויר 4 הסבירו, כי "עמדתה המיוחדת של רוסיה נבעה מהחשש למלחמה עולמית העלולה להתלקח מהמזה"ת, בעיקר בגלל ההתנגדות והצעדים התקיפים אשר נקטה ארה"ב לגבי שאלת החדירה הסובייטית".⁹¹

90 סימן השאלה במקור. מסמך מוקדם יותר של אמ"ן, מתחילת דצמבר - שתיאר את המשא ומתן על עסקת הנשק הראשונה בין מוסקבה לדמשק, אותו המשיך לנהל במוסקבה עוזר הרמטכ"ל הסורי למנהלה, מוחמד עומר קבאני, לאחר ביקור הנשיא קואטלי - אכן ציין כי נדונה רכישת מטוסי מיג-17 וגם מיג-19. א"צ, 14-629/1957, המטה הכללי, אגף מודיעין, **אשגר מודיעין: סוריה ושכנותיה**, מ/312/56/21, 5 בדצמבר 1956. כאשר עבד אל-חכים עאמר, שר המלחמה המצרי, נפגש בקהיר חצי שנה קודם לכן עם שר החוץ הסובייטי שפילוב וביקש ממנו לספק למצרים שתי טייסות מיג-19, השיב לו שפילוב, כי המטוס עדיין נמצא בשלבי פיתוח. אולם המטוס כבר היה בשירות מבצעי בחיל האוויר הסובייטי. שפילוב הציע שכאשר נאצר יבקר במוסקבה, ניתן יהיה לדון בכך פעם נוספת. נאומקין, **מסמכים**, תעודה מס' 254, דיווח על פגישת שה"ח הסובייטי, שפילוב עם שר המלחמה המצרי גנרל מאיור עאמר, 18 ביוני 1956. המטוס סופק לראשונה למצרים רק במהלך 1960 לאחר משא ומתן סבוך, ששיקף את מורת רוחו של הקרמלין מיחסה כלפיו באותו זמן.

91 א"צ, 675-535/2004, מפקדת חיל האויר-מחלקת אויר-ענף אויר/4, מד/5188/2143/6, **דו"ח מודיעין אויר מס' 33**, 14 בדצמבר 1956.

שלושה עשורים לאחר המלחמה תיאר הנשיא ריצ'רד ניקסון, שכיהן בזמן המלחמה כסגן הנשיא, כיצד השיבה ארה"ב לאיום הטילים של מוסקבה באיום חמור לא פחות. אמנם אייזנהאואר לחץ על ראשי ממשלות בריטניה וצרפת לסגת ממצרים, ובכך הביא לכישלונם במלחמה ולאובדן כיסאם, אך במקביל איים מפקד כוחות נאט"ו באירופה, גנרל אלפרד גרואנטר (Gruenther), שאם ברה"מ תתקוף בטילים את בריטניה וצרפת - מוסקבה תושמד מייד, "כפי שלילה בא לאחר יום" ("as surely as night follows day"). לדברי ניקסון, אייזנהאואר אמר שאם "הברנשים [הסובייטים] יתחילו במשהו, יהיה עלינו להכותם - ואם יידרש, בכל אשר לנו". אייזנהאואר הוסיף: "פשוט אמרנו להם שזו תהיה... מלחמה עולמית אם הם יחלו בה, זה הכול". Richard Nixon, "How to Live with the Bomb?", *National Review*, Vol. 37, No. 118, September 1985, p. 25

את תמונת המודיעין השלים וסיכם ראש אמ"ן הרכבי בישיבת המטה הכללי שהתכנסה יומיים לאחר מכן, ב־16 בדצמבר 1956, חודש וחצי לאחר ביקור הנשיא הסורי במוסקבה. נראה כי לרשות אמ"ן עמד בשלב זה מידע חשוב שעדיין לא נמצא באותה עת ברשות המודיעין האמריקאי.⁹²

"כיום כבר ברורה כל הפרשה של המשא ומתן [של הסורים] עם הסובייטים", פתח הרכבי את סקירתו, "ומה שהתברר היא התמונה הבאה. סגן הרמטכ"ל⁹³ לענייני מנהלה, מוחמד עמר קבאני, שליווה את כאותלי [הנשיא קואתלי] למוסקבה, נשאר במוסקבה והתחיל משא ומתן בין הסורים ובין הרוסים על ענין עיסקה חדשה וסיוע לסורים. אולם התברר שהרוסים לא היו כל כך להוטים. נתקבל הרושם ממקורות שונים... שלדרישות הסוריות לא היתה תשובה במשך שבועיים והסורים ישבו במוסקבה וחיכו. נוסף על כך, הבקשה הסורית" - כך הוצגו כעת הדברים, משהסובייטים חזרו בהם מהצעתם הראשונה - "לשלוח צוותות או לוחמים מתנדבים הושבה ריקם ו... הוסכם לשלוח מומחים, אנשים טכניים קרקעיים ומדריכים, אבל לא לשלוח צוותות ולוחמים מתנדבים. ישנם בעסקה הסורית כמה דברים שכבר הוסכם עליהם", אמר הרכבי, לעומת דברים שלא הוסכם עליהם.

על מה לא הסכימו מוסקבה ודמשק?

"ראשית, שתי טייסות מיג-17. הסורים בקשו אותם על הצוותות והרוסים התנגדו לשלוח צוותות... אלא רק מדריכים [מדריכי טיס]."⁹⁴

92 נראה כי המידע שעמד לרשות הסי־איי־אי ביחס לביקור קואתלי במוסקבה לא כלל את הבקשה הסורית להצבת שתי טייסות מיג-17 על טייסהן הסובייטים - אלא אם פרט זה צונזר. אך החלקים המצונזרים קצרים מכדי שיהיה אפשר לייחס להם נושא חשוב מעין זה. כמו כן במידע של הסי־איי־אי נכללה התייחסות לכך שבתחילת נובמבר 1956 החלה סוריה במשא ומתן ישיר עם ברה"מ על אספקת נשק, וכי הדבר היה תוצאה של ביקור קואתלי במוסקבה שבסופו נחתם חוזה לאספקת נשק, לאימון טייסים סורים בברה"מ ולמשלוח כ־160 יועצים לסוריה.

Central Intelligence Agency, Office of Research and Reports, Soviet Bloc and Western Support for Economic Development in Syria, 30.4.1957. http://www.foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/89801/DOC_0000500785.pdf.

93 מקדם [סא"ל] עומר קבאני עמד בראש מינהל העניינים המנהלתיים והכספיים במטה הכללי של צבא סוריה. הוא החל את כהונתו עוד בהיותו רב־סרן. א"צ, 117-535/2004, המטה הכללי, אגף מודיעין, סוריה - איגרת מס' 7: רשימות הקצונה הסורית במטות הכלליים מעודכן ל־1 בינואר 1956. המסמך מ־5 בפברואר 1956.

94 הרכבי ידע לפרט את רשימת הציוד שהסורים ביקשו ושהסובייטים עדיין לא אישרו. הרשימה כללה "תחנות מכ"מ, ארבעה גדודי חת"מ בינוני, יחידות חת"מ נ"מ. גדוד תותחי חופים 122 מ"מ, שיטת טורפידו. הדברים שהוגשו על ידי הסורים אבל טרם אושרו כוללים מספר מכוניות דלק[מכליות?], ג'יפים, אמבולנסים, מרגמות 120 ו־82 מ"מ, מגופים, עשרה טנקים נושאי גשרים 40 טון, מכשירי

נראה כי הסובייטים לא נעתרו גם לבקשת סוריה לשלוח לה את מספר המומחים שהסורים ביקשו. "סוריה ביקשה שרוסיה תשגר כמה מאות מומחים לצרכי הדרכה וייעוץ, הרכבה ואחזקת ציוד", אך הסובייטים ניאותו "לשגר כשליש בלבד",⁹⁵ בין 160 ל-200 מומחים שנחלקו לפי תיאורו של הרכבי כד: "44 למקצועות חת"מ, 62 לחיל-האוויר, 27 לחיל-הים ומספר מומחים אחרים למקצועות השונים", כאשר "הדבר היחיד שיתכן שכבר הגיע בימים האחרונים, אלה הם המטוסים [מיג-17], שהגיעו מפורקים באוניות ולא [ב]מטוסים".⁹⁶ הרכבי אף הבהיר לחברי המטה הכללי, כי בניגוד לדיווחים קודמים "ענני המפציצים [כלל] לא הוזכר. מדובר רק על מיג-17", כאשר הסובייטים תבעו מהסורים "לשמור על האינפורמציה הזאת [על כל ההסכס] בסודי סודות בגלל המצב הבינ-לאומי המיוחד" והדגישו בפניהם "שזה דבר בעל סודיות ממדרגה ראשונה".⁹⁷

הסורים הסכימו עימם, מפני שגם הם לא מיהרו לחשוף את קשריהם הצבאיים עם הסובייטים ולכן ביקשו מהם לצבוע כמה מהמטוסים בצבעי מצרים, "על מנת להראות כאילו הם קבלו את המטוסים האלה ממצרים, כדי שמשקיפים שיבואו לסוריה יחשבו שאלה הם המטוסים שהוצאו ממצרים כמפלט מההפצצות של האנגלים והצרפתים",⁹⁸ ולא מטוסים שאך הגיעו

אינפרה אדום לציוד אישי, קבוצתי ולמכוניות, מכשירי רדיו לשלושה גדודי טנקים, לשני גדודי חרמ"ש ולארבעה גדודי חת"מ". א"צ, 32/847/1962, **ישיבת המטה הכללי של צבא ההגנה לישראל מס' 22/56**, 16 בדצמבר 1956. חודש קודם לכן, ב-10 בנובמבר 1956, נכלל בעסקאות אלה, למיטב ידיעת אמ"ן, הציוד הבא: 136 טנקים מדגם טי-34/85, 68 משמידי טנקים אֶס־יו 100, 120-130 נגמ"שים מדגם בי-טי-אר-152 ועוד ציוד למספר גדודי ארטילריה וגדודי נ"מ. א"צ, 14-629/1957, המטה הכללי-אגף המודיעין, **אשגר מודיעין: הספקת הנשק הסובייטי לסוריה**, מ/3911/56/14, 20 בנובמבר 1956.

⁹⁵ א"צ, 675-535/2004, מפקדת חיל האוויר-מחלקת אויר-ענף אויר/4, מד/5188/2143/6, **דו"ח מודיעין אויר מס' 33**, 14 בדצמבר 1956.

⁹⁶ גם דיווח של מודיעין חיל האוויר האמריקאי ממש באותם ימים (ב-13 בדצמבר 1956) אישר את הגעתם של כעשרה מטוסי מיג-17 לסוריה על סיפון ה"וורושילוב".
<http://www.foia.cia.gov/document/cia-rdp80b01676r001200020006-3>

⁹⁷ 15 מפציצי איל-28 הראשונים הגיעו לבסוף לסוריה במסגרת עסקת נשק שנחתמה בין ברה"מ לקע"ם (הקהילייה הערבית המאוחדת) ב-1959-1960. המטוסים הועברו למצרים אך היו שייכים לחיל האוויר של "החבל הצפוני", כלומר לסוריה. 12 מטוסים נוספים סופקו לסוריה במסגרת עסקה שנחתמה עם ברה"מ במארס 1965. א"צ, 34-64/2012, **סכום מיוחד: טבלת עיסקות רכש - סוריה עם הגוש המזרחי 1956-1966**.

⁹⁸ א"צ, 32/847/1962, **ישיבת המטה הכללי של צבא ההגנה לישראל מס' 22/56**, 16 בדצמבר 1956.

מברית-המועצות במסגרת עסקת הנשק הראשונה שנחתמה במישרין בין השתיים, ולא באמצעות צ'כוסלובקיה.

ברה"מ אמנם לא שלחה לבסוף את שתי טייסות המיג-17 על טייסיהן הסובייטים לסוריה, אולם היא שלחה בסוף דצמבר 1956 ארבעה טייסים ששולבו בטייסת המיג-17 המבצעית של חיל האוויר הסורי, שבה שירתו 15 טייסים סורים. אל ארבעה טייסים אלה צירפה טייסי ניסוי וארבעה מדריכי טיס.⁹⁹ גף טייסים זה היה מעין פיצוי צנוע של הקרמלין לסוריה על שחזר בו מנכונותו להציב בשטחה שתי טייסות סובייטיות מבצעיות של מטוסי מיג-17.

סיכום: מדוע הסובייטים לא הציבו את שתי הטייסות בסוריה?

ובכל זאת, מדוע חזר בו הקרמלין מהצעתו חסרת התקדים? מדוע יזם ועורר תקווה בקרב הסורים שהנה הוא נכון לפרוס בסוריה שתי טייסות קרב מבצעיות, אך לפתע ביצע תפנית חדה ומהירה שעוררה אכזבה בדמשק בשלב רגיש במערכת יחסיהם?

האם היה זה אך ורק בגלל שהקרמלין נרתע מאיומי ארה"ב, או כי חשש שהצבת הטייסות בסוריה תצית מלחמת עולם? האם הקרמלין לא הציב לעצמו כמטרה אסטרטגית את פריסת כוחותיו במזרח התיכון - ובעיקר בסוריה - במסגרת התמודדותו עם הבריתות האזוריות שהלכו ונכרכו סביבו ממערב, מדרום וממזרח, ומכניסתו של הצי השישי לים התיכון?¹⁰⁰ מדוע נרתע הקרמלין דווקא משנראה כי היה קרוב מאוד להשיג את מטרתו החשובה?

סביר להניח כי סיבה חשובה נוספת שהניאה את הקרמלין מלהציב בסוריה את שתי טייסות המיג-17 על טייסיהן הסובייטים הייתה קשורה בחוסר היציבות הפוליטי ששרר בסוריה באותו זמן. גורם זה עשוי להסביר, בין היתר, את ההמתנה בת השבועיים שנגזרה על המשלחת הסורית שביקרה במוסקבה עד שנמסרה לה החלטת הסובייטים, וזאת לצד המצב המתוח והמורכב שהלך והתפתח באזור מייד לאחר מלחמת סיני, כפי שתואר קודם לכן. בדיוק בימים שהמשלחת הסורית שהתה במוסקבה, והסורים והסובייטים תקפו את ישראל מעל בימת האו"ם, נחשף בדמשק ניסיון הפיכה אותו יזמה

99 א"צ, 123-535/2004, ההדרכה של הגוש המזרחי במצרים ובסוריה.

100 ברית נאט"ו (NATO) ממערב, "ברית בגדד" (CENTO) מדרום וברית ההגנה של דרום-מזרח אסיה (CEATO) ממזרח, כבהערה 6 לעיל.

עיראק יחד עם בריטניה, צרפת, טורקיה ולבנון. אמנם ניסיון הפיכה זה, שנחשף בשבוע השלישי של נובמבר עלידי המודיעין הסורי, סוכל לבסוף, אך נראה כי הדבר הבהיר לשלטונות הקרמלין שאין זה רצוי לנקוט מהלך כה מרחיק לכת בשעה שהמשטר הסורי עלול להתחלף לפתע, להפוך עוין ולהביכם חלילה בתביעה שיפנו את כוחותיהם הצבאיים מסוריה כלעומת שבאו.¹⁰¹ ייתכן שבקרמלין הסיקו, כי הקרקע הפוליטית בסוריה עדיין אינה יציבה דיה לנחיתה אסטרטגית של שתי טייסות קרב מבצעיות, וכי מוטב להמתין בסבלנות ובדריכות לשעת הכושר שבה הם יוכלו לממש ביעילות את מטרותיהם האסטרטגיות כתוצאה מהשגת נוכחות צבאית במדינות ערב. טענותיהם העיקשות של הסובייטים - כאילו ישראל ריכזה כוחות צבא כה גדולים כדי לתקוף את סוריה היו עשויות לשמש אותם - לו רצו בכך - כדי לשגר את שתי טייסותיהם לסוריה ולהצטייר כמושיעיה מ"תוקפנות אימפריאליסטית". אולם הסובייטים לא רצו להשיג את מטרותיהם "בכל מחיר"; הם העדיפו לסוכך על סוריה בהצהרות מאיימות על המערב וישראל, להצטייר כמגיניה מפני איום שכלל לא נשקף לה ובכך לבצר את מעמדם באזור, לאחר שזה נפגע במלחמת סיני.

הסובייטים הבינו כי התנאים והנסיבות שנוצרו בשנת 1956 ביחסיהם המתוחים עם ארצות-הברית, במעמדם במזרח-התיכון וביחסיהם עם מדינות ערב ובעיקר עם סוריה, עדיין לא בשלו לפריסת כוחותיהם בה. הם העדיפו להמתין להבשלתם ולבוא השעה המתאימה.

---

101 א"צ, 77-535/2004, המטה הכללי-אגף מודיעין, סקירת מודיעין דו-חודשית מס' 8, נובמבר 1956-ינואר 1957, עדכנית ל-31 בינואר 1957.